

Kocatepe İslami İlimler Dergisi
Journal of Kocatepe Islamic Sciences

e-ISSN: 2757-8399

cilt / volume: 5 • sayı/issue: 1 •(Haziran/June 2022): 158-181

**Kutbüddin İznikî (öl. 821/1418) ve Telfikâtü'l-
Mesâbîh Adlı Eserindeki Hadis Şerh Metodu**

*Qutb al-Din al-Izniqî (d. 821/1418) and the Hadith
Commentary Method in his Work Entitled Talfîqât al-
Masâbîh*

Mustafa Yasin AKBAŞ

Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
PhD., University of Afyon Kocatepe Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadîth
Afyonkarahisar, Türkiye

 yakbas@gmail.com orcid.org/0000-0003-0257-1694

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 12.03.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 17.05.2022

Yayın Tarihi / Published: 15.06.2022

Atıf/Cite as: Akbaş, Mustafa Yasin. "Kutbüddin İznikî (öl. 821/1418) ve Telfikâtü'l-Mesâbîh Adlı Eserindeki Hadis Şerh Metodu". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/1 (Haziran 2022): 158-181. <https://doi.org/10.52637/kiid.1086734>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by: Afyon Kocatepe University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kiid> • kiid@aku.edu.tr

© Mustafa Yasin AKBAŞ | Creative Commons Attribution-Noncommercial
4.0 (CC BY-NC) International License

Kutbüddin İznikî (öl. 821/1418) ve *Telfikâtü'l-Mesâbih* Adlı Eserindeki Hadis Şerh Metodu

Öz

Osmanlı medreselerinde okunan önemli eserlerden birisi Ferrâ' el-Begavî'nin (öl. 516/1122) *Mesâbihü's-Sünne* isimli hadis kitabıdır. Begavî bu eserinde güvenilir hadis kaynaklarından seçtiği rivayetleri bir araya getirmektedir. Yazıldığı günden itibaren ulemanın ilgi gösterdiği eser hakkında çok sayıda şerh kaleme alınmıştır. Osmanlı döneminde *Mesâbih* hakkında şerh, haşiye ve tercüme çalışmaları bulunmaktadır. İznik'te kurulan ilk medresenin müderrislerinden Kutbüddin İznikî (öl. 821/1418) de *Mesâbih*'i şerh eden âlimlerdendir. Tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf alanında eserler kaleme alan İznikî, Osmanlı Devleti'nde fetret devrinin etkilerinin devam ettiği bir dönemde önemli âlimlerin yaşadığı İznik'te hayatını sürdürmüştür. İznikî *Mesâbih*'teki bütün hadisleri şerh etmek yerine hadisler arasında yer alan zahiri tearuzu gidermeye yönelik *Telfikâtü'l-Mesâbih*'i telif etmiştir. Eserin Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesindeki Fatih (no. 1125) ve Ayasofya (no. 476) yazma nüshaları günümüze ulaşmıştır. Farklı isimlerle anılan eserin müellife nispetinde şüphe bulunmamaktadır. Oğlu Kutbüddinzâde'nin bizzat babasından yaptığı nakiller bunu teyit etmektedir. Kendi dönemindeki ilim taliplerinin alet ve aklî ilimlere yönelerek tefsir ve hadisten uzaklaştıklarını belirten müellif, hadisler arasındaki tearuzu gidermeye yönelik küllî kaideler belirlemeye çalışmış ve rivayetler arasındaki zahiri tearuzu gidermeye çaba göstermiştir. Muhaddislerin hadisler arasındaki ihtilafı gidermede takip ettikleri usûlü aktaran İznikî, hadisler arasında hiçbir durumda tearuz bulunmayacağını belirtmektedir. Tearuz bulunduğu düşünülen rivayetlerin farklı durum veya ortamda söylendiğini, zahir veya mecaza hamledilmesine dikkat edilmesi gerektiğini vurgulayan müellif eser boyunca rivayetleri cem' etmeye yönelik bir çaba göstermektedir. Tercih yönteminde de rivayetlerden birisini diğerine tercih etmek yerine manalarından birisine hamledilen rivayetin diğeri ile arasındaki tearuzu gidererek aslında yine cem' yöntemini kullanmaktadır. *Telfikât*'ta *Mesâbih*'in bütün bölüm-bâb ve rivayetleri bulunmamaktadır. İznikî, sadece ihtilafa konu olan rivayetleri ele almaktadır. Bu yönüyle *Mesâbih*'in tam bir şerhi olmayan *Telfikât*'ta, ele alınan rivayetler hakkında geniş değerlendirmeler bulunmaktadır. Müellif bu değerlendirmelerinde temel *Mesâbih* şerhlerinden yararlanmakta, hadislerin manalarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Ancak hadisin söylenme sebebi, râvi ve isnad tenkidi, hadisin tahrici, nüsha ve rivayet farklılıkları, garip lafızların açıklanması gibi rivâyetü'l-hadîs bilgileri nadir yer almaktadır. Bunun yerine Hz. Peygamber'in (s.a.s.) muradını ortaya koymaya yönelik dirâyetü'l-hadîs türünden sayılabilecek bilgiler öne çıkmaktadır. Bunun için dil ve mantık ilminden sıklıkla yararlanan müellif, kelâmî ve tasavvufî yaklaşıma ağırlık vermektedir. Hanefî mezhebine mensup *Mesâbih* şarihlerinden olmakla birlikte eserde fikhî meselelere değinmemektedir. Hadisle alakalı ulemanın yaklaşımlarına yer verip itikâdî meselelerde Mâtürîdî çizgideki yorumlara öne çıkaran İznikî, uygun görmediği yorumları eleştirmekten geri durmamaktadır. Tevillerin ardından uygun gördüğü yoruma işaret etmesinde ve tenkid ettiği yaklaşımlardaki asıl çabası, talebelerin zihinlerindeki karışıklığın ve kalplerindeki şüphenin izale edilmesidir. Bunun için kaideler belirleyen müellif, bu kaideler ile eserde ele alınmayan hadisler hakkındaki tearuzun da giderilebileceğini ifade etmekte ve eser boyunca bu kaidelere atıf yapmaktadır. *Telfikât* merkeze aldığı *Mesâbih* ile müellifin takip yöntem ve yer verdiği bilgiler sebebiyle muhtelefu'l-hadîs alanında yazılmış eserlerden ayrılmaktadır. Ancak bir eserdeki rivayetlerin tearuz yönüyle ele alındığı tek eser olarak da literatürde yer almaktadır. İznikî alet ve aklî ilimlere yönelen öğrencilere yönelik eleştirisine rağmen muhataplarının ilmî seviyesi, dönemin telif ve tedris anlayışı, *Mesâbih*'in özellikleri veya sadece tearuza konu olan rivayetleri ele alması sebebiyle şerhlerde yaygın biçimde görülen bilgilere yer vermemektedir. Ancak kaynaklarının genişliği, yaptığı tenkidler ve ortaya koyduğu görüşler sebebiyle bilinçli bir tercih olarak eserinde bu yöntemi takip ettiğini söyleyebiliriz. Kuruluş devri Osmanlı müderrisi İznikî'nin eleştirileri, telif ettiği eserler, *Telfikât*'ta takip ettiği yöntem ve verdiği bilgiler erken dönem Osmanlı âlim tipini yansıtmaya yönelik dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Begavî, *Mesâbihü's-Sünne*, Kutbüddin İznikî, *Telfikâtü'l-Mesâbih*, Şerh.

Qutb al-Din al-Izniqî (d. 821/1418) and the Hadith Commentary Method in his Work Entitled *Talfiqât al-Masâbîh*

Abstract

One of the important works read in Ottoman madrasas is al-Farrâ' al-Baghawî's (d. 516/1122) hadith book named *Masâbîh al-Sunnah*. In his work, Baghawî brings together the narrations he has chosen from reliable hadith sources. Since the day it was written, many commentaries have been written on the work that has attracted attention. There are commentaries, annotations and translations of the scholars about *Masâbîh* from the Ottoman period. Qutb al-Din al-Izniqî a forerunner scholar of the first madrasa established in Nicaea, is one of the scholars who commented on *Masâbîh*. Izniqî, who authored many works in the fields of tafsir, hadith, fiqh and tasawwuf, continued his life in Nicaea, where important scholars lived in a period when the interregnum problems socially felt. Instead of annotating all the hadiths in *Masâbîh*, Izniqî compiled *Talfiqât al-Masâbîh* in order to eliminate the apparent disagreement among the hadiths. The manuscripts of Fatih (no. 1125) and Hagia Sophia (no. 476) have survived to the present day. There is no doubt about the author of the work, which is known by different names. The narrations of his son Qutb al-Din zādâ from his father confirm this. The author, who stated that the aspirants of knowledge in his own period turned away from tafsir and hadith by turning to the non-religious sciences, tried to determine universal rules to eliminate the conflict between the hadiths and the apparent conflict between the narrations. Izniqî, who cites the method followed by the muhaddiths to resolve the conflict between the hadiths, states that there will be no conflict between the hadiths in any case. Emphasizing that the narrations that are thought to be offensive are said in different situations or environments, and attention should be paid to the apparent or metaphorical expression, the author makes an effort to gather the narrations throughout the work. In the method of preference, instead of preferring one of the narrations to the other, he actually uses the jam' (combining) method by eliminating the conflict between the narration attributed to one of its meanings and the other. There are not all chapters, headings and narrations of *Masâbîh* in *Talfiqât*. Izniqî deals only with conflicting narrations. In this aspect, *Talfiqât*, which is not a complete commentary on *Masâbîh*, contains extensive evaluations about the narrations discussed. In these evaluations, the author makes use of the main *Masâbîh* commentaries and tries to reveal the meanings of the hadiths. However, information on the hadith such as the reason for saying the hadith, criticism of the narrator and the isnad, the extraction of the hadith, the differences in the copy and the narration, the explanation of strange words are rare. Instead, information that can be considered as dirayat al-hadîth, which aims to reveal the will of the Prophet (PBUH), comes to the fore. For this reason, the author, who frequently makes use of the science of language and logic, focuses on the theological and mystical approach. Although he is one of the *Masâbîh* commentators who belong to the Hanafi School, he does not mention fiqhi issues in the work. While giving place to the approaches of the scholars related to the hadith, Izniqî, who emphasizes the interpretations in line with Maturidî on theological issues, does not refrain from criticizing the interpretations that he does not see appropriate. His main purpose in pointing out the interpretation that he deems it appropriate or the approaches he criticizes is to remove the confusion in the minds of the students and the doubt in their hearts. The author, who sets the rules for this, states that the disagreement about these rules and the hadiths that are not covered in the work can be eliminated, and he refers to these rules throughout the work. *Talfiqât* differs from the works written in the field of mukhtalaf al-hadith due to its focus on *Masâbîh*, and the method that the author followed. However, it is also included in the literature as the only work in which the narrations in a work are discussed in terms of controversy. Despite his criticism of his students who gravitate towards instruments and mental sciences, Izniqî does not include the information commonly seen in the commentaries due to the scientific level of his interlocutors, the understanding of copyright and teaching of the period, the characteristics of *Masâbîh* or only the narrations that are the subject of controversy. However, we can say that he followed this method in his work as a conscious choice due to the breadth of his sources, his criticisms and the views he put forward. The criticisms of Izniqî, the Ottoman scholar of the establishment period, the works he wrote, the method he followed in *Talfiqât* and the information he gave draws attention as an early Ottoman scholar and especially a muhaddith.

Keywords: Hadith, Al-Farrâ al-Baghawî, *Masâbîh al-Sunnah*, Qutb al-Din al-Izniqî, *Talfiqât al-Masâbîh*, Commentary.

GİRİŞ

Ferrâ' el-Begavî (öl. 516/1122) *Mesâbîhü's-Sünne*'de temel kaynaklardan seçtiği hadisleri bir araya getirmektedir. Onun isnadları hazfederek rivayetleri bir araya getirdiği bu eserine kırka yakın şerh yazılmıştır.¹ Osmanlı medreselerinde de *Mesâbîh* en çok takip edilen hadis kaynaklarından olmuş ve bu eser hakkında çok sayıda şerh kaleme alınmıştır.² Ekseriyetle Şâfiî mezhebine mensup ulemanın yanında az sayıdaki Hanefî ulema da *Mesâbîh*'e şerh yazmıştır.³ Kutbüddin İznikî (öl. 821/1418) de Hanefî mezhebine mensup *Mesâbîh* şarihlerindedir. İznikî'nin Hanefî mezhebine mensubiyeti itikâdî meselelerdeki Hanefî-Mâturîdî yorumlarında dikkat çekmektedir. Hanefî mezhebine mensup şarih ifadesi diğer *Mesâbîh* şarihleri için daha çok fikhî meselelerde Hanefî mezhebinin görüşünü öne çıkaran anlamında kullanılmaktadır. İznikî söz konusu olduğunda ise onun Mâturîdî çizgide yorumlar yapan ve şerhinde fikhî meselelere temas etmeyen bir şarih olduğu anlaşılmaktadır.

Onun *Telfikâtü'l-Mesâbîh* isimli şerhi diğer *Mesâbîh* şerhlerinden farklı olarak sadece birbiriyle zahiren çelişen *Mesâbîh* hadislerini konu edinmektedir. Eser diğer *Mesâbîh* şerhlerine göre küçük hacimli olmakla birlikte müellifin ihtilafî çözmekte takip ettiği yöntem ve kelâmî-tasavvufî yorumları sebebiyle dikkat çekmektedir. *Telfikât* farklı isimlerle anılmakta ve bazı kaynaklarda İznikî'nin oğlu Kutbüddinzâde'ye de (öl. 885/1480) nispet edilmektedir. Henüz tahkik edilmeyen bu eserin müstakil bir şerh sayılıp sayılmayacağı ve muhtefu'l-hadise bir örnek teşkil edip etmeyeceği gibi meseleler *Telfikât*'ın hadis literatürü içerisindeki konumunun tespitini önemli kılmaktadır.

Osmanlı ilim-düşünce geleneğinde iz bırakan Davud-i Kayserî (öl. 751/1350), Şeyh Bedreddin (öl. 823/1420) ve Eşrefoğlu Rûmî (öl. 874/1469) gibi önemli isimlerin yaşadığı İznik'te fetret devrinin siyasi karışıklığının bulunduğu bir dönemde yaşayan Kutbüddin İznikî hakkında kaynaklarda kısıtlı bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiler büyük ölçüde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde bir araya getirilmiş olsa da ortaya çıkan yeni bulgular ve *Telfikât*'tan anlaşılanlar İznikî'nin ilmî kişiliğine yeni yorumlar katılmasını gerektirmektedir. Bu yüzden ilk olarak İznikî'nin hayatı ve eserlerine temas edilecektir. Ardından *Telfikât*'ın genel özellikleri ve müellifin şerh yöntemi tahlil edilecektir.

1. KUTBÜDDİN İZNIKÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Doğum tarihi bilinmeyen Kutbüddin İznikî, Niğde'de doğmuş daha sonra İznik'e göç etmiştir. Oğlu Kutbüddinzâde soylarının Hz. Peygamber'e dayandığını belirtmektedir.⁴ Zeyrekzâde (öl. 1008/1600) Taşköprizâde'nin (öl. 968/1561) *Şekâ'ik*'ine düştüğü zeylde Kutbüddin İznikî'nin Evhaduddin el-Kirmânî'nin (öl. 635/1238) neslinden olduğunu belirtmektedir.⁵ Kutbüddin İznikî 8 Zilkade 821 yılında (1418)⁶ İznik'te vefat etmiş ve Şeyh Kutbüddin Camii'nin bitişiğindeki türbeye defnedilmiştir.⁷

¹ *Mesâbîhü's-Sünne* şerhleri ve özellikleri ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Yasin Akbaş, "Meşâbîhu's-Sunne Şerh Literatürü", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/1 (2022), 33-80.

² Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1994), 47; Zişan Türcan, "Osmanlı Dönemi Hadis Şerhlerinin Şerh Literatürü İçindeki Yeri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 149; Mustafa Celil Altuntaş, "Osmanlı'da Hadis İlminin Mahiyetine Dair Bazı Gözlemler", *Osmanlı'da İlm-i Hadis*, ed. Zekeriya Güler vd. (İstanbul: İsar Yayınları, 2020), 24.

³ *Mesâbîh*'in Hanefî mezhebine mensup şarihleri için bk. Akbaş, "Meşâbîhu's-Sunne Şerh Literatürü", 75-80

⁴ Kutbüddinzâde İznikî, *İhticâcu Âdem ma'a Mûsâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 692), 227a.

⁵ Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmaniyye* (Ankara: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar, 944), 7b. Ayrıca bk. Mehmet Kalaycı - Muzaffer Tan, "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullâh Mehmed Efendi ve Otobiyografik Anlatıları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/1 (2021), 13-15.

⁶ Zeyrekzâde'nin düştüğü notta 2 Zilkâde 821'de vefat ettiği belirtilmektedir. Taşköprizâde, *eş-Şekâik* (Milli Kütüphane Yazmalar, 944), 7b.

⁷ Mehmed Mecdi, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye ve zeyilleri: Hadaikü's-Şekâik* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 59. Hayatı hakkında bk. İsamüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi Taşköprülüzâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmaniyye*, çev. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları,

Şer'i ilimlerin yanı sıra tasavvuf yolunda dereceler kaydeden İznikî'nin bu konuda bazı menkıbeleri zikredilmektedir.⁸ Ayrıca Bayramiyye şeyhlerinden olduğu belirtilmekte ancak Hacı Bayram-ı Velî'nin 833/1430'da vefat etmesi dikkate alınarak bu bilgi hatalı görülmektedir.⁹ Bursalı Mehmed Tahir'in (öl. 1925) eserinin meşâyih bölümünde biyografisini verdiği İznikî'nin tarikat faaliyetlerini sürdürdüğü âsitânesinin bulunduğu belirtilmektedir.¹⁰

Kutbüddin İznikî, aslen Afyonkarahisarlı olup İran diyarlarında ilim tahsil eden, Anadolu'ya döndüğünde Orhan Gazi (1324-1362) tarafından Orhaniye Medresesi müderrisliğine atanan Alaaddin Esved'in¹¹ (öl. 800/1397) büyük oğlu Niksarlı Hasan Paşa'dan (öl. 827/1424) ders okumuştur.¹² Hasan Paşa, babasının yanı sıra Cemâleddin Aksarâyî'den (öl. 791/1388-89[?]) ders almış ve bu derslere Molla Fenari (öl. 834/1431) ile birlikte katılmıştır.¹³

Şekâ'ik'in Hasan Hüsnü Paşa Kütüphanesi'nde yer alan nüshasındaki zeyllerde Kutbüddin İznikî hakkında önemli bazı bilgiler bulunmaktadır. Müstensihin Mevlânâ Molla Efendi'den (öl. ?) naklettiğine göre İznikî, Kâdî Beyzâvî'nin (öl. 685/1286) *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Tenzîl*'ini bizzat istinsah etmiştir. Kabri meşhur olup ziyaret edilmektedir. Kabir taşına "sultanu'l-müderrisîn" ibaresi yazılmıştır. Aynı eserdeki Zeyrekzâde'den nakledilen zeylde ise Kutbüddin İznikî'nin Alâaddin Esved'den sonra Orhaniye Medresesi'ne müderris olduğu belirtilmektedir.¹⁴

İznikî müderris olmasına rağmen yetiştirdiği talebeler hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. İznikî'nin Bahaeddin Ömer ile Kutbüddin veya Kutbüddinzâde isimleriyle anılan ve sıklıkla babası ile karıştırılan Muhyiddin Mehmed isimli iki çocuğundan bahsedilmektedir. Bahaeddin Ömer babasından sonra müderrislik görevini sürdürmüştür.¹⁵ Kutbüddinzâde ise kardeşine göre daha çok şöhret bulmuş ve çeşitli görevlerde bulunmuştur. Kutbüddinzâde, Molla Fenârî'nin önde gelen öğrencilerindedir. Sulûk sahibi olduğu, şeriat, tarikat ve hakikati cem ettiği söylenmiştir. Rüya tabiriyle şöhret bulmuş ve çeşitli eserler telif etmiştir. Orhaniye Medresesi müderrisliği ve fetva yetkisiyle birlikte İznik Kadılığı görevini yürüten Kutbüddinzâde, bir süre sonra her şeyi terk edip tasavvufa yönelmiştir.¹⁶

Siyasî, sosyal ve ilmî açıdan hareketli sayılabilecek bir dönemde ve Osmanlı'nın kuruluş devrinin önemli merkezlerinden İznik'te hayatını sürdüren İznikî'nin Osmanlı Devleti'nin ilk müderrisi Davud-i Kayserî ile görüşüp görüşmediği bilinmemektedir.¹⁷ Fetret

2019), 72-74; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri: 1299-1915* (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/133; Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü* (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009), 3/60; Mecdi, *Hadaikü's-Şekaik*, 58-59; Yusuf Ziya Öksüz, "Kutbuddin b. Muhammed İzniki (? - 821 H.) ve Mukaddime-i Kutbuddin", *Prof. M. Tayyib Okç Armağanı* (Ankara, 1978), 225-228; Reşat Öngören, "Kutbuddin İzniki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/485.

⁸ Öksüz, "Kutbuddin b. Muhammed İzniki", 225.

⁹ Öngören, "Kutbuddin İzniki", 26/485.

¹⁰ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/133-134; Öngören, "Kutbuddin İzniki", 26/485.

¹¹ Mecdi, *Hadaikü's-Şekaik*, 29; Ahmet Özel, "Alâeddin Ali Esved", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/319.

¹² Mecdi, *Hadaikü's-Şekaik*, 59; Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 3/60.

¹³ Mecdi, *Hadaikü's-Şekaik*, 56; Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, 2/163.

¹⁴ Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmaniyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 835M), 11b.

¹⁵ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaut (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2010), 3/295.

¹⁶ Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi Taşköprizâde, *Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fî mevzû'âti'l-ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405), 1/312; Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 3/224. Kutbüddinzâde'nin tasavvufî yönünü ve ahlak anlayışını yansıtan örnek bir risalesi ve değerlendirmesi için bk. Enes Taş, "Kutbüddinzâde İznikî'nin Risâle fî Hikmeti Halki'l-Kamle İsimli Eseri: Küçük Bir Haşerenin Yaratılma Hikmeti Üzerinden İşârî Tefsir Merkezli Bir Ahlak İnşası", *Uluslararası 14. ve 15. Yüzyıl İslam Düşüncesinde Felsefe, Kelam ve Tasavvuf Sempozyumu Bildirileri -II-* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, 2020), 294-309.

¹⁷ Taşköprülüzâde, *eş-Şekâik*, 30.

devrine de şahit olan İznikî, Yıldırım Beyazid'in (1389-1403) oğlu İsa Çelebi (öl. 806/1403) ile Timur (1370-1405) arasında elçilik yapmış ve Timur'u eleştirip ağır sözler söylemiştir.¹⁸ Dönemin önemli simalarından olan Şeyh Bedreddin ise İznikî'nin hayatta olduğu bir dönemde Mehmed Çelebi (1413-1421) tarafından Edirne'den İznik'e sürgün edilmiştir.¹⁹

İznikî çeşitli eserler kaleme almıştır. Türkçe yazılan ilk ilmihal kabul edilen ve farklı isimlerle anılan *Mukaddime*, İznikî'nin en çok istinsah edilen kitabıdır. Ebül-Leys es-Semerkandî'nin (öl. 373/983) *el-Mukaddimetü fi's-Salât* isimli eserinin tercümesi olan bu kitap, İznikî'nin yaptığı ilaveler sebebiyle telif veya telif ağırlıklı tercüme şeklinde anılmıştır.²⁰ İznikî, günümüze ulaşan tam nüshası tespit edilemeyen *Tefsiru'l-Kur'ân* isimli tefsirinde hem rivayet hem dirayet yöntemini bir arada kullanmaktadır. *Râhatu'l-Kulûb* isimli Türkçe eserinde ise kelam, fıkıh ve tasavvuf konularını mezcetmektedir.²¹ İznikî, mutasavvıfların devranla zikir etmelerinin caiz olduğunu savunduğu *Risâle fi hakkı devrânî's-sûfiyye* isimli küçük hacimli bir Türkçe risale de kaleme almıştır.²² Bursalı Mehmed Tahir, İznikî'ye ait *Zâ'du'l-meâd fi'l-furû' ve'l-ahlâk* adlı bir eserden daha bahsetmektedir. Yine Mehmed Tahir tarafından İznikî'nin tefsiri olarak anılan *el-'Ikdu's-semîn ve'l-'akdu'l-yemîn* isimli eserin ise İznikî'nin torunlarından birisine ait olduğu tespit edilmiştir.²³

İznikî'nin *Telfikâtü'l-Mesâbih* isimli *Mesâbihü's-Sünne* şerhi hadisler arasındaki zahiri ihtilafı gidermek üzere yazdığı eseridir.²⁴ Bu şerhi Kutbüddinzâde'ye nispet edenler bulunsa da, bizzat Kutbüddinzâde *İhticâcu Âdem ma'a Mûsâ* risalesinde babasının adını zikrederek bu şerhten alıntı yapmaktadır.²⁵ Bu şerh Anadolu'da yetişen bir âlimin telif ettiği ilk hadis eseri olarak kabul edilmektedir.²⁶ Anadolu'ya da seyahat ettiği bilinen Zeynûlarab'ın (öl. 758/1357) şerhi haricinde İznikî'den önce Anadolu'da kaleme alınan başka bir *Mesâbih* şerhi bulunmamaktadır.²⁷

2. MESÂBİHÜ'S-SÜNNE ŞERHİ TELFİKÂTÜ'L-MESÂBİH

Şerhin incelenmesinde ilk olarak eserin nüshaları, isimlendirilmesi, türü ve telif amacı gibi konularda genel bilgiler verilecek, ardından İznikî'nin şerh yöntemi tahlil edilecektir.

2.1. Şerh Hakkında Genel Bilgiler

Telfikât'ın günümüze ulaşan iki nüshası bulunmaktadır. Fatih Kütüphanesi'ndeki (no. 1125) ilk nüsha hicri 855 yılında müstensih Muhammed b. Halil (öl. ?) tarafından istinsah edilmiştir. Nüshanın cilt kısmının sırtında *Kitâbu't-ta'lik fi'l-hadis*, kapağında *Kitâbu't-ta'lik*, ferağ kaydında ise *Kitâbu't-telfik* ismi yer almaktadır.²⁸ Ayasofya Koleksiyonu'ndaki (no. 476) nüshada ise herhangi bir ferağ, mukabele veya istinsah kaydı bulunmamaktadır. Bu nüshanın kapak sayfasında ise *Tevfikâtü'l-Mesâbih li-Kutbüddinzâde*, *Tevfikâtü'l-Mesâbih li-*

¹⁸ Taşköprülüzâde, *eş-Şekâik*, 74; Mecdi, *Hadaikü's-Şekaik*, 58-59.

¹⁹ Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/332.

²⁰ Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları (Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar)* (Bursa: Arasta Yayınları, 2001), 90-91.

²¹ Eserin farklı nüshaları günümüze ulaşmıştır. Öngören, "Kutbüddin İznikî", 26/485.

²² Öngören, "Kutbüddin İznikî", 26/486.

²³ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/13-134. Krş. Öngören, "Kutbüddin İznikî", 26/486.

²⁴ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsenâ, 1941), 2/1701; Mecdi, *Hadaikü's-Şekaik*, 58-59.

²⁵ Kâtib Çelebi şerhi Kutbüddin İznikî'ye nispet etmekle birlikte Kutbüddinzâde'ye de *Mesâbih* şerhi nispet etmektedir. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1688, 1701. Ayrıca bk. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/148; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm: kâmusu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müştârikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, ts.), 7/50; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musanifin* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1951), 2/211; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ, ts.), 11/191; krş. İznikî, *İhticâcu Âdem ma'a Mûsâ* (Ragıp Paşa, 692), 227a.

²⁶ Kadir Ayaz, *Molla Gürânî ve el-Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâdî Ehâdisi'l-Buhârî* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014), 37.

²⁷ Ali b. Ubeydullah b. Ahmed Zeynûlarab, *Şerhu'l-Mesâbih li'l-İmâm el-Begavî*, ed. Nureddin Tâlib (İdâretü's-Sekâfiyyeti'l-İslâmiyye, 2012), 1/5-6.

²⁸ Kutbüddin İznikî, *Telfikâtü'l-Mesâbih* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 1125), 264a.

Kutbüddinzâde ve *Tevfikâtü'l-Mesâbih min te'lifâti Kutbüddin el-İznikî* isimleri kaydedilmiştir.²⁹

Kutbüddinzâde'nin babasından yaptığı nakil ile Mecdî'nin (öl. 999/1591) İznikî biyografisinde eserin ismi *Telfikât*, Fatih nüshasının istinsah kaydında *Telfik* ve bibliyografik eserlerde *Telfikâtü'l-Mesâbih* şeklinde geçmektedir.³⁰ Kaynaklarda en çok bu isimle anılmasından dolayı çalışmamızda da *Telfikâtü'l-Mesâbih* şeklinde anılacaktır. Ayrıca yazma nüshalardaki farklı kayıtlar ortak bir manaya işaret etmektedir. Hadis ilminde birbiriyle çeliştiği düşünülen hadisler arasındaki tearuzu giderme ameliyesine cem', telfik, tevfik, te'lif, te'vil gibi isimler verilmektedir.³¹ İznikî de eser boyunca ihtilafı gidermek manasında bu kavramları kullanmaktadır.³²

Eserin türü hakkında farklı kanaatler bulunmaktadır. Kutbüddinzâde babasının eserini *Havâşî* şeklinde anmakta iken Kâtip Çelebi (öl. 1067/1657) *Mesâbih* şerhleri arasında zikretmektedir.³³ İznikî, Begavî'nin yer verdiği bütün hadisleri şerh etmemektedir. Zahiri çelişki olduğu düşünülen hadisleri konu edinin çeşitli açıklamalar yapmaktadır. Bu yönüyle esere şerh yerine haşiye denilmiş olabilir. Ayrıca hicrî 8. asırdan itibaren telif edilen müstakil şerhlerin bir kısmına da haşiye ismi verildiği dikkate alınırsa eserin şerh olması daha ağır basmaktadır.³⁴ Bu yüzden haşiyelerden daha kapsamlı sayılabilecek genişlikteki bu eser çalışmamızda şerh olarak anılacaktır.

İznikî eserin mukaddimesinde kendi dönemindeki ilim taliplerinin tefsir ve hadis ilimlerine yeterince önem vermediklerini ancak dinin maksatları ile dünyevi hükümlerin bu iki kaynaktan çıkarılacağını belirtmektedir. Ona göre talebeler alet ilimlerini öğrendikten sonra bu iki ilmi kolayca öğrenebileceklerini düşünmekte ve bu sebeple öncelikle alet ve aklî ilimlere yönelmektedir. Hâlbuki alet ilimleri ihtiyaç kadar öğrenildikten sonra dinî ilimlere yönelmek vacip, hatta zarûrât-ı diniyyedir. İznikî ayet ve hadislerdeki zahiri tearuzu çözenin zorluğunu açıklarken ulemanın önde gelenlerinin bu konuda hayrete düştüğünü ve bu meselelerin mezhep ve düşünce farklılıklarını çoğalttığını belirtmektedir. Bu bilgilere yer verdikten sonra İznikî, derste okuduğu *Mesâbih*'in hadisleri arasındaki zahiri çelişkileri akıl sahiplerinin kabul edeceği şekilde rivayet ve aklî delillerle [*menkul ve ma'kûl*] gidermeye çalışacağından bahsetmektedir. Tearuzları giderip hadisleri te'vil ederken kendileriyle zahiri çelişkileri giderecek küllî kaideler [*kavâid kavîme ve davâbit şerife*] belirlediğini, böylelikle bireysel soruların cevaplanacağını, her bir soruya cüz'î cevaplar verilmesine gerek kalmayacağını ifade etmektedir.³⁵

Mukaddimeye bakıldığında İznikî, dönemindeki ilmî anlayışı ve öğrencilerin yönelimlerinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Tefsir ve hadis ilimlerine yaptığı vurgu ile uyumlu bir şekilde her iki alanda eser telif ettiği görülmektedir. Aynı şekilde Kâdî Beyzâvî'nin tefsirini de istinsah ettiği bilinmektedir. Deliller arasındaki zahiri tearuz

²⁹ Kutbüddin İznikî, *Telfikâtü'l-Mesâbih* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 476), 1a.

³⁰ İznikî, *İhticâcu Âdem ma'a Mûsâ* (Ragıp Paşa, 692), 227a; İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 264a; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1701; Zirikî, *el-A'lâm*, 7/50; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 12/81.

³¹ Abdülmecid Muhammed İsmail Sûseveh, *Menhecü't-tevfik ve't-tercih beyne muhtelifi'l-hadis ve eseruhu fî'l-fikhi'l-İslâmî* (Dâru'n-Nefâis, ts.), 140-143; İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmî)* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2000), 67-68. Yalnız hadisler arasındaki ihtilafı konu edinen ihtilâfu'l-hadis/mehtefu'l-hadis ilmiyle hadislerin hadisler ve diğer delillerle tearuzunu konu edinen müşkilü'l-hadis ilimleri arasındaki ayırım net değildir. Tarihi süreç içerisinde her iki ilim için yaygın olarak muhtefu'l-hadis isimlendirmesi kullanılmaktadır. Bu yüzden çalışmada böyle bir ayırma gidilmeyecek ancak İznikî'nin serdettiği farklı tearuz türlerine dair örnekler zikredilmeye çalışılacaktır.

³² İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 50b, 61b, 73a, 109a, 133b, 188a, 207a, 247a, 261a.

³³ İznikî, *İhticâcu Âdem ma'a Mûsâ* (Ragıp Paşa, 692), 227a; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1701. Ayrıca bk. Öngören, "Kutbüddin İznikî", 26/486.

³⁴ Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Hâşiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/420.

³⁵ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 1b-2b.

meselesine de değinen İznikî, *Mesâbîh*'i bu yönüyle ele alıp şerh etmektedir. Şerh boyunca zikrettiği kaideler ise ilmî seviyesini göstermesi bakımından önemlidir.

Telfikât'ın diğer *Mesâbîh* şerhlerinden ayrıldığı bazı özellikleri bulunmaktadır. *Mesâbîh* şerhlerinde çoğunlukla eserdeki bütün hadisler açıklanmaktadır. Şarihin ilmî kişiliği ve eseri telif sebebine bağlı olarak rivâyetü'l-hadîse dair bilgiler de şerhlerde yer almaktadır. Ancak *Telfikât*'ta sadece zahiri tearuzun bulunduğu hadisler hakkında açıklamalara rastlanmaktadır.³⁶ Ayrıca rivâyetü'l-hadîse dair bilgiler yok denilecek kadar azdır. İznikî, *Mesâbîh*'in az sayıdaki Hanefî şarihlerden birisidir. Eserde rivayetler hakkında farklı görüşlere yer vermekle birlikte Hanefî-Mâturîdî çizgideki tevilleri öne çıkarmakta ve kimi zaman tercihini açıkça belirtmektedir. Ayrıca ehl-i hadisin yaklaşımlarına da temas etmektedir. Ancak şerhte daha çok itikat ve amellerin faziletleri konularına dair rivayetleri inceleyen İznikî, fikhî hadislerle ilgili ihtilaflara değinmemektedir. Bu yüzden müellifin Hanefî mezhebine mensubiyetinin itikâdî meselelerdeki yaklaşımlarında ortaya çıktığını vurgulamak gerekmektedir.

Muhtefu'l-hadîs türündeki eserlerde çoğunlukla belirli konulardaki rivayetler bir araya getirilerek değerlendirilmektedir. İmam Şâfiî'nin (öl. 204/819) *İhtilâfü'l-hadîs*'i, İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*'i, Taberî'nin (öl. 310/923) *Tehzibu'l-âsâr*'ı, Tahâvî'nin (öl. 321/933) *Şerhu Me'âni'l-âsâr* ve *Şerhu Müşkili'l-âsâr*'ı ve İbn Fûrek'in (öl. 406/1015) *Müşkilü'l-hadîs*'i kelâmî içerikli rivayetler hakkındaki şüpheleri bertaraf etmeye veya rivayetlerdeki fikhî ihtilafı çözmeye çalışmaktadır.³⁷ *Telfikât* ise *Mesâbîh* hadislerinin kendi içerisinde veya *Mesâbîh* dışındaki hadislerle olan zahiri tearuzunu gidermeyi hedeflemektedir. Kimi zaman konuyla ilgili (iman-amel ilişkisi gibi) yukarıda zikrettiğimiz eserlere benzer muhteva sunsa da *Mesâbîh* özelinde bir şerh olarak diğer muhtefu'l-hadîs kitaplarından ayrılmaktadır. Müstakil bir hadis kaynağına yazılan şerhlerde rivayetlerin açıklanmasının yanında ihtilafı konulara da temas edilmektedir. Örneğin İbn Hacer (öl. 852/1449) ve Aynî'nin (öl. 855/1451) *Sahîh-i Buhârî* şerhlerinde veya *Mesâbîh*'e yazılan diğer şerhlerde bu tür bilgiler bulunmaktadır. Ancak bu şerhlerde hadis kaynağının sadece ihtilafa konu olan rivayetlerini şerh etme gayesi bulunmamaktadır. Daha açık bir ifadeyle eserlerin başından sonuna kadar bu yöntem takip edilmemektedir. Dolayısıyla *Telfikât*, *Mesâbîh*'i muhtefu'l-hadîs yönüyle ele alan tek eserdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla herhangi bir hadis kaynağını sadece muhtefu'l-hadîse konu olan rivayetleri yönüyle ele alan benzer bir eser de bulunmamaktadır.

2.2. İznikî'nin Şerh Metodu

2.2.1. Hadisleri Ele Alış Biçimi

Begavî, iman ile başlayıp menâkıb bölümüyle bitirdiği *Mesâbîh*'te bölüm (kitâb) ve alt bölümlere (bâb) yer vermektedir. İznikî de Begavî'nin tasnifine uyararak rivayetleri zikretmektedir ancak *Mesâbîh*'teki beş bölümden herhangi bir hadisi ele almamaktadır.³⁸ Aynı şekilde *Mesâbîh*'e göre *Telfikât*'taki bâb sayıları daha azdır.³⁹ Bu durum İznikî'nin sadece zahiri tearuz olduğu düşünülen rivayetleri şerh etmesinden ileri gelmektedir.

³⁶ İznikî'den önce Kâdî Beyzâvî'nin (öl. 685/1286) şerhinde hadisler hakkındaki ihtilafa ilişkin açıklamalara rastlanmaktadır. Ancak Kâdî Beyzâvî rivayetleri ele aldıktan sonra muhtemel sorulara işaret ederek değerlendirmede bulunmaktadır. İznikî ise rivayetleri sadece zahiri ihtilaf yönüyle incelemektedir. Örnekler için bk. Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, *Tuhfetü'l-ibrâr şerhu Mesâbîhi's-Sünne li'l-İmam el-Begavî*, thk. Nûreddin Tâlib (Dımaşk: Dârü'n-Nevâdir, 1433), 1/93, 149, 191, 2/283, 333, 3/351.

³⁷ Muhtefu'l-hadîs ilmi ve telif edilen eserler hakkında genel bilgi için bk. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, 30-45.

³⁸ Sırasıyla İlim, Taharet, Buyû', Sayd ve Zebâih ile Tıbb ve Rukye bölümleri *Telfikât*'ta bulunmamaktadır.

³⁹ Örneğin Salât bölümü *Mesâbîh*'te 49 bâb, *Telfikât*'ta 17 bâb şeklindedir. İznikî bu bölümün 32 bâbındaki hadisleri şerhine almamaktadır. Krş. Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud Begavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, thk. Yusuf Abdurrahman Mar'âşlı vd. (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1407), 1/250-513; İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 24b-75b.

İznikî bâb başlıkları hakkında herhangi bir açıklama yapmadan ihtilafa konu olan rivayeti veya rivayetleri zikretmektedir. Ardından soruları dile getirmektedir. Bu kısımda daha çok “*eğer ki bu konuda dersin ki*” [fe in kulte] ifadesini kullanmaktadır. Nadiren de olsa bazı örneklerde herhangi bir soru sormadan doğrudan hadisi şerh etmekte, şarihlerden nakillerde bulunmaktadır.⁴⁰

İznikî *Mesâbih* hadislerinin; ayet, hadis, şeriatın asılları (usûlu’s-şer’) veya diğer verilerle zahiren çelişmesine sorular aracılığıyla işaret etmektedir. İznikî şeriatın asılları ile neyi kastettiğini doğrudan ifade etmese de şerh incelendiğinde onun bu terkipten kastının itikâdî ve amelî ehl-i sünnet mezheplerinin ortaya koyduğu ilkeler olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında hadisten anlaşılabilir yanlı şerh manalar veya hadisin doğru anlaşılması için de soru formunu kullanmaktadır. Ancak şerhte hadislerle alakalı bütün meseleleri ele almamaktadır. İznikî’nin asıl çabası, hadislerin zahirinden ortaya çıkan çelişkileri gidermektir. Dolayısıyla eserde kelâmî ve fikhî meselelere hadislerin zahiri çelişkilerini gidermede işlevsel olduğu ölçüde müracaat etmektedir.⁴¹ Bu durum da eserin farklı bilgileri bir araya getirmesine rağmen hadis şerhi veya muhtefu’l-hadis çerçevesinde kalmasını sağlamaktadır.

Müellif, Hz. Peygamber’in “*Müflis kimdir?*” diye sorarak tarif ettiği; yaptığı zulümler sebebiyle hesap günü sevapları alınıp zulmettiklerine verilen, sevabı bitmesi halinde zulmettiği kişilerin günahlarını yüklenen kişi hakkındaki rivayetin⁴² “*Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez*”⁴³ ayeti ile çeliştiğine dair iddiayı dile getirmektedir. İznikî’ye göre zalim kişi kendi işlediği cürümler sebebiyle bu cezaya uğramakta, mazlum ise mağduriyetinden dolayı günahını azaltan bu netice ile karşılaşmaktadır. Bu yüzden ayet ile hadis arasında bir tenakuz bulunmamaktadır.⁴⁴

Hz. Peygamber’in ailesinin iki gün üst üste arpa ekmeği yemediğini bildiren rivayet ile Hz. Peygamber ve ailesinin nimetleri doyasıya tüketmediği ile ilgili hadisleri⁴⁵ aktaran İznikî, Hz. Peygamber’in çeşitli vesilelerle karnını doyurduğu, ziyafetlere katıldığı, yiyip içilenlerden dolayı ahirette hesaba çekileceğini hatırlattığı, tirit kabının bulunduğu ve bu tiritten ashabi ile birlikte oturup yediğini haber veren rivayetlerin Hz. Peygamber’in tokluk yaşamadığını bildiren rivayetlerle zahiren çeliştiğini ifade etmektedir. Ardından bu çelişkiyi gidermek üzere, Hz. Peygamber’in bu nimetleri elde etmek için çaba göstermediğini; yeme, içme, giyinme ve mesken edinmede ihtiyacını görece kadarıyla yetindiğini, riyazet ve kanaati tercih ettiğini belirtmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in bu nimetleri tüketmediğine dair rivayetlerin onun tika basa doymadığına, bolluk içinde yaşamadığına ve bu bilgileri nakleden sahabenin farklı gözlemlerine dayandığına temas etmektedir.⁴⁶

⁴⁰ Örneğin Hz. Meryem ve Hz. Hatice’nin faziletini bildiren hadisi zikredip açıklamakta ardından hadislere değinmeden Hz. Peygamber’in zevceleri ile Hz. Fatıma’nın faziletini ele almaktadır. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 256a-257a. Başka örnekler için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 45a, 76a-b, 132b, 146a-b, 159a, 174b, 206b.

⁴¹ Nitekim bu durumu İznikî “Fer’î amellere ilişkin her bir konuda hüküm (asl) şudur demedik. Bu hükme muhalefet eden şeylerin tevili ile uğraşmadık. Çünkü bizim kastımız iki hadis arasındaki zahiri tearuzu gidermektir [maksadımız hadislerden kelâmî ve fikhî hüküm çıkarmak değildir]” şeklinde dile getirmektedir. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 33b. Yöntemine dair benzer ifadeleri için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 32a-b, 67b-68a, 205b.

⁴² Ebu’l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü’r Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh* (Beyrut: Dâru lhyâit-Türâsî’l-Arabî, ts.), “Birr” 59; Begavî, *Mesâbihu’s-Sünne*, 3/405-406.

⁴³ Fâtır 35/18.

⁴⁴ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 175a. Hadisin ayet ile tearuzuna dair diğer örnekler için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 74a-b, 111a.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm Cu’fî Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürsid (Beyrut: er-Risâletü’l-Âlemiyye, 1436), “Rikâk” 81, “Et’ime” 70; Müslim, “Zühd ve Rekâik” 22, 25, 31; Begavî, *Mesâbihu’s-Sünne*, 3/155-156.

⁴⁶ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 147a-148b. *Mesâbih* hadislerinin kendi aralarında veya başka hadislerle çeliştiğine dair başka örnekler için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 50b-51a, 58b-59a, 59b-60a, 61b-62a, 68a, 72b, 106a, 151b-152a, 200b, 206b-207a, 214a-b, 246b-243a, 247a, 252a.

Hadislerin şeriatın asılları ile çelişmesi hakkında “Kim sabah namazını cemaat ile kılar sonra güneş doğuncaya kadar oturarak Allah Teâlâ’yı zikreder ve iki rekat namaz kılsa ona makbul tam bir hac ve umre sevabı verilir.”⁴⁷ hadisine İznikî’nin “Bu hadisin zahiri şeriatın asılları ile çelişmektedir, çünkü amellerin ecri kendi fazileti ve çekilen zahmet kadardır. Hac faziletli ve meşakkatli bir ibadettir. Nasıl olur da sabah namazından sonraki zikir ve iki rekat namaz haccin sevabına eşit olur?” şeklindeki sorusu örnek gösterilebilir.⁴⁸ Konuyla ilgili şarihlerin görüşlerine yer verip hac ibadetinin günlerini, mekânlarını ve buralarda yapılan ibadetlerin sair ibadetlere olan üstünlüğünü hatırlatmaktadır. Ardından hadiste geçen ameli işleyen kişinin cemaate katılması, zikir ile meşgul olması ve ardından iki rekat kuşluk namazı kılması ile makbul tam bir hac ve umredeki ecrin benzerini elde edebileceğini söylemektedir. Ayrıca “Zeyd aslan gibidir” denildiğinde Zeyd’in şecaatinin aslan ile denk olması kastedilmediği gibi bu hadiste de hac ve umre sevabının misli kastedilmemiştir.⁴⁹

Hadislerin tarihî bilgilerle, gündelik yaşamdaki tecrübelerle veya aklî delillerle zahiri tenakuzuna dair değerlendirmeler bulunan şerhte İznikî, “Ümmetimin ortalama yaşı altmış ile yetmiş arasındır”⁵⁰ şeklindeki hadisin aksine insanların daha az veya daha fazla yaşadıklarını dile getirmiştir. Buradaki tearuzu giderirken Şâri’in genel duruma uygun olarak ve umum ifade eden lafızla hitap ettiğini; bu hitabın aklî, naklî veya örfî deliller ile tahsis edildiğini belirtip bu hadiste de benzer örfî delillerin bulunduğunu belirtmektedir. İznikî’ye göre hadiste ifade edilenden uzun veya kısa yaşayan insanlar bulunsa da Hz. Peygamber çoğunluğa uygun bir bilgi vermekte, ümmetini gaflet ve tûl-i emelden sakınma konusunda uyarmaktadır.⁵¹

İznikî, hadis şarihlerinden nakilde bulunurken çoğunlukla “bazı şarihler” ifadesini kullanmakta, bazı yerlerde ise şarihlerin isimlerini zikretmektedir.⁵² Bu kısımlarda sadece görüşlere yer vermek,⁵³ başka vecihler ortaya koyarak yorumları geliştirmek,⁵⁴ naklettiği görüşü eleştirmek⁵⁵ veya görüşlerden bir tanesini seçmek⁵⁶ şeklinde farklı uygulamaları bulunmaktadır. Söz konusu nakiller aracılığıyla farklı görüşleri zikreden İznikî, daha çok kıyas ve aklî çıkarımlar ile görüşlerini dile getirmekte ve talebelerin kendi yorumları ile naklettiği görüşler arasında tercihte bulunmasını tavsiye etmektedir.⁵⁷ Yorumlardan doğan yeni sorulara da temas ederek ele aldığı hadisler hakkındaki tearuzları tamamen gidermeye çalışmaktadır.⁵⁸ Bu yöntemi ile tevilleri artıran İznikî, talebelerin tevil yöntemlerini öğrenmelerini de arzulamaktadır.⁵⁹ Yaptığı yorumları temellendirirken ise çok sayıda ayet ve hadis ile istişhad etmektedir.⁶⁰

⁴⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, thk. Salih b. Abdülaziz b. Muhammed (Riyad: Dâru’s-Selâm, 1999), “Salât” 59; Begavî, *Mesâbîhu’s-Sünne*, 1/362.

⁴⁸ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 55b. *Mesâbîh* hadisinin dinin asıllarına muhalefet ettiğine dair başka örnekler için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 38a, 54b, 70a, 71b, 111a, 133b, 135a.

⁴⁹ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 55b-56b. Teşbihte benzeyen ile benzetilenin birbirine denk veya benzetilenin üstün olması meselesi çalışmanın “Dil ve Belâgat Tahlilleri” başlığında ele alınacaktır.

⁵⁰ Tirmizî, “Zühd” 37; Begavî, *Mesâbîhu’s-Sünne*, 3/441.

⁵¹ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 188b-189a. Benzer örnekler için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 161a-b, 205b, 206a, 223b-224a.

⁵² Örnekler için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 82a, 109a, 136a. “Kaynakları” başlığında bu konuya temas edilecektir.

⁵³ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 38a-b, 82a.

⁵⁴ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 74a-b, 175a-b, 189a, 194b.

⁵⁵ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 39b, 79b, 106b, 212a.

⁵⁶ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 130b-131a.

⁵⁷ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 75b, 83a, 86b, 87b, 90a, 134a.

⁵⁸ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 149a, 196b.

⁵⁹ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 67b-68a.

⁶⁰ Ayet ile istişhada örnekler için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 51a, 64a, 89b, 103a, 167b, 186b. Hadis ile istişhada örnekler için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 58b, 72a, 95a, 125a-b, 157b, 163a, 173b.

2.2.2. İlkeler Belirleyerek Teâruz Gidermesi

Eserde rivayetler arasındaki zahiri çelişkileri gidermede İznikî'nin vurguladığı kaidelerin önemli bir yeri bulunmaktadır. İman bahsinde bu konuya genişçe temas eden müellif, farklı bölümlerde bu kaidelere atıf yapmakla yetinmekte veya kısaca tekrar etmektedir.⁶¹ Öncelikle Allah Teâlâ'nın kelamı ile Resulullah'ın sözlerinde hakiki tearuz bulunmayacağını ve Hz. Peygamber'in hata ve nisyandan korunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca birbirine denk olmayan iki nas hakkında da tearuz kavramının kullanıldığını hatırlatarak bu tür durumların gerçek tearuz sayılmaması gerektiğini söyleyerek öğrencileri uyarılmaktadır.⁶²

İznikî, tearuzun oluşabilmesi için gerekli olan şartlara temas etmektedir. Buna göre iki nas zât ve sıfat yönüyle birbirine denk olmalı, birisinin gerektirdiği şey diğerinin zıddı olmalıdır.⁶³ Bu hususu genişçe ele aldıktan sonra ihtilafı giderme yollarını açıklamaktadır. Burada hadisçilerin yöntemine uygun olarak cem' ve te'lif, nesh, tercih ve tevakkuf sıralamasını dile getiren İznikî, bunların hangi şartlarda nasıl uygulanacağına dair bilgiler vermektedir.⁶⁴ Rivayetlerdeki ihtilafı giderme yöntemlerini teorik olarak açıklamakla birlikte şerhte çoğunlukla cem', tevfiik, telfik, te'lif, te'vil gibi kavramlarla hadisler arasındaki tearuzu gidermektedir.

Nesh⁶⁵ ve tercih yöntemini nadir kullanan müellif, görebildiğimiz kadarıyla tevakkufa hiç başvurmamaktadır. İznikî, rivayetlerin tercih sebeplerini (isnad, metin vb. özellikleri) genişçe zikretmekle⁶⁶ birlikte eser boyunca tercihi, rivayetlerin manalarının hakikat veya mecaza hamledilmesi yönünde kullanarak rivayetler arasındaki tearuzu telfik etmektedir.⁶⁷ Bir hadisle amel edip diğerini ihmal etmeyi uygun görmemekte ve tearuz olduğu düşünülen rivayetlerin aslında birbirini takyîd, tahsîs veya tebyîn ettiğini ifade etmektedir.⁶⁸ İznikî'nin tercih kavramını eser boyunca tevfiik, telfik, tahkik ve te'vil kavramları ile birlikte kullanması da bunu göstermektedir. Dolayısıyla eser boyunca tercih kavramını aslî anlamıyla kullanmamaktadır.⁶⁹

İznikî rivayetlerin anlamlarını ortaya koyarak zahiri ihtilafı gidermeye ve yukarıda ifade ettiğimiz üzere çoğunlukla rivayetleri cem' etmeye çalışmaktadır. Bunun için Hz. Peygamber'in muradını,⁷⁰ lafzın delalet ettiği manayı,⁷¹ rivayetin söylendiği ortamın veya muhatabın hususi durumunu⁷² dikkate almaktadır. Lafızları açıklarken gündelik dilden örnekler vererek manayı pekiştirmekte,⁷³ kıyas ve akli deliller ile farklı tevilleri ortaya koymaktadır.⁷⁴

Rivayetlerin hakiki anlamıyla mı yorumlanacağını yoksa mecaza mı hamledileceğini sıkça dile getiren İznikî,⁷⁵ zahiri manayı terk etmenin ancak karine ile mümkün olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁶ Hz. Peygamber'in bazı ifadelerinde mecazın bulunduğunu ve mecazın

⁶¹ Örnekler için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 45b, 84a, 90b, 95a.

⁶² İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 6b.

⁶³ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 6a-b.

⁶⁴ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 7a-b.

⁶⁵ Tearuzun giderilmesinde neshe başvurduğu yerler için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 85a, 192a.

⁶⁶ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 7a.

⁶⁷ Rivayetlerin hakikat veya mecaz manalarına hamledilmelerine dair ilkeler ve örnek uygulamalar için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 7b, 35b, 106b, 109b, 190b, 163b, 197a.

⁶⁸ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 141b. Benzer değerlendirmeler için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 111a, 124a.

⁶⁹ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 24a, 37a, 102a, 117a.

⁷⁰ Örnekler için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 9b, 13b, 21b, 38b, 52b, 75a, 90a, 102b.

⁷¹ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 22b, 59b, 77a, 87a, 133b, 145a, 158b, 179b, 196b.

⁷² İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 35a-36a, 49a, 68a, 143a.

⁷³ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 62b, 155a, 189a.

⁷⁴ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 71b.

⁷⁵ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 53a-b, 80a, 82b, 109b, 137a, 154a, 163a-b, 181a, 190b.

⁷⁶ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 35b.

hakiki manadan daha belîğ olduğunu ifade eden İznikî, hakiki mananın terk edilmesi için aklî, hissî, örfî, şerî veya naklî delillere ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir.⁷⁷

İznikî'nin hadislerdeki zahiri tearuzu giderip rivayetleri cem' etme çabası özellikle kelâmî meseleler ile amellerin faziletleri bahsinde dikkat çekmektedir. Müderrislik görevi bulunan İznikî'nin halkın ve öğrencilerin ihtiyaçlarını dikkate alması sebebiyle *Mesâbîh*'in bu bahisteki rivayetlerine genişçe temas ettiği görülmektedir.⁷⁸ En üstün amel, az bir amel karşılığında çok mükâfat elde edilmesi veya küçük bir kötülük sebebiyle kişinin azabı hak etmesi gibi konulardaki rivayetleri korku ile ümit arasında olmak şeklinde yorumlamaktadır.⁷⁹ İznikî'ye göre bu tür hadisler incelenirken unutulmaması gereken husus (mükâfat veya cezayı hak etmeye gerekçe olan) şer'î sebeplerin teaddüd edebileceğidir.⁸⁰ Bu yüzden hadislerde farklı ameller cennet veya cehennem sebebi olarak zikredilmektedir. Ayrıca her bir amelin fazilet veya kötülük yönüyle diğerlerinde olmayan hususiyetleri bulunmaktadır.⁸¹ Hac ve cihad gibi üstün amellerin yanında namaz, oruç, zikir ve ölüm tefekkürü gibi ibadetlerin övülmesi, bedenî veya mâlî imkân gerektiren bu amelleri işlemekten aciz kalanların "bu faziletli amelleri işleyemedim ama şu amelleri yerine getirebildim" diyebilmelerini ve ümitsizliğe düşmemelerini sağlamaktadır.⁸²

İlkelere bağlı kalarak hadisleri şerh eden İznikî, bu ilkelere uymayan tevilleri eleştirmektedir. Bu bahiste İznikî'ye göre; felsefeciler ile hevâ ehli, lafzın zahirinin kastedildiğine dair güçlü deliller olan nasları zorlama yollarla kendi görüşlerini destekleyecek şekilde alçakça ve sefihçe yorumlamaktadır. Bu minvalde Zemahşerî (öl. 538/1144) de kendi düşüncesini ve mezhebî yaklaşımını destekleyecek şekilde ayetleri tahrif ederek tefsir etmektedir. İznikî, Zemahşerî'nin tefsiri ile meşgul olan ulemayı da eleştirmektedir. Ona göre ulema, tefsiri beğenerek şerh ve islah etmeye çalışmakta, bu durum da mübtedililer arasında heva ehlinin yüceltilmesini ve mezheplerinin revaç bulmasını sağlamaktadır. Ulema bunun yerine tefsir yazmaya çalışıp kendi dakik yorumlarını ve ince tevillerini ortaya koymalıdır ki böyle bir tehlike ortaya çıkmasın.⁸³ Benzer bir eleştiriye Bed'u'l-halk bölümünde felsefecilere de yönelmektedir. İznikî, felsefecilerin kendi düşüncelerinin aksine delalet eden şer'î nasları hiçbir karine bulunmadığı halde zahirinden ayırıp kendi akılları ve yöntemleri ile diledikleri şekilde tevil ettiklerini belirtmektedir.⁸⁴

2.2.3. Dil ve Belâgat Tahlilleri Yapması

Arap diline dair eserleri ile bilinen Niksarlı Hasan Paşa, İznikî'nin tespit edilen yegâne hocasıdır.⁸⁵ Hocasından aldığı eğitimin izleri şerhte görülmektedir. İznikî zahiri tearuzları gidermek gayesiyle şerhi telif ettiği için, ihtilafı çözmeye kullandığı önemli argümanlardan birisi belâgat ilmi olarak dikkat çekmektedir. Hadislerdeki kelimeleri etimolojik yönden inceleme, lügat ve garîbu'l-hadîs eserlerinden nakiller veya kelimenin anlamını ifade ederken dilcilerin görüşleri ile şiirlerden yararlanma gibi lugavî özellikler İznikî'nin nadir yer verdiği bilgilerdir. İznikî, bu tür bilgiler yerine daha çok hadislerdeki asıl muradı ifade etmeye çaba göstermektedir. Bunun için hadislerdeki belâgat sanatlarına vurgu yapmakta ve lafzın hakikat veya mecaza hamledilmesi meselesine eğilmektedir. Müellif bu yöntemle ve verdiği bilgilerle aralarında zahiri tearuz bulunduğu düşünülen hadislerin cem'ini sağlayabilmektedir.

⁷⁷ İznikî, *Telfîkât* (Fatih, 1125), 7b-8a. Ayrıca bk. İznikî, *Telfîkât* (Fatih, 1125), 106b, 109b.

⁷⁸ İznikî'nin bu yöndeki açıklamaları için bk. İznikî, *Telfîkât* (Fatih, 1125), 32a-b, 67b-68a, 112a-b, 205b.

⁷⁹ Örnekler için bk. İznikî, *Telfîkât* (Fatih, 1125), 33a-33b, 83b, 89a, 96b, 104b, 107a-b, 143a, 195b.

⁸⁰ İznikî, *Telfîkât* (Fatih, 1125), 45a.

⁸¹ İznikî, *Telfîkât* (Fatih, 1125), 68a.

⁸² İznikî, *Telfîkât* (Fatih, 1125), 105a.

⁸³ İznikî, *Telfîkât* (Fatih, 1125), 129a-b.

⁸⁴ İznikî, *Telfîkât* (Fatih, 1125), 229b-243a.

⁸⁵ Eserleri için bk. Hüseyin Yazıcı, "Hasan Paşa, Niksârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/339.

Müellif kelimelerin lugavî manalarını açıkladığı nadir yerlerden birisinde iman kelimesinin tasdik anlamına geldiğini söylemektedir.⁸⁶ Başka bir yerde ise hadisi açıklarken yaptığı mecazi yorumu fiilin lâzım-müteaddî olması yönüyle temellendirmektedir. “*Şüphesiz Allah hiçbir müminin işlediği hayrı mükafatsız bırakmaz...*”⁸⁷ hadisindeki “Allah zulmetmez (lâ yezlimu)” fiilinin “la yunkisu (eksik bırakmaz)” anlamına geldiğini belirten İznikî, bu fiilin hem lâzım hem de müteaddî anlamının bulunduğunu ve her iki durumda da benzer anlama geldiğini ifade etmektedir. Buna göre Allah Teâlâ’nın mümin kulunun hiçbir sevabını eksiltmeyeceğini, iyiliğin karşılığını hem dünyada hem ahirette eksiksiz vereceğini ifade etmektedir.⁸⁸ Nadir olarak yer verdiği bu tür bilgilerde tearuzun giderilmesinden ziyade hadislerin anlaşılması çabası bulunmaktadır.

İznikî’nin hadisleri açıklarken kelimelere dair verdiği bilgiler arasında gramer tahlilleri de bulunmaktadır. Örneğin ism-i tafdil ile ifade ettiği anlamın kullanım şekline bağlı olarak farklılık gösterdiğini bu şekilde açıklamaktadır. İsm-i tafdil izafet veya harf-i tarif ile kullanıldığında hem mutlak hem de hususi ziyade şeklinde anlaşılmasına müsaittir.⁸⁹ Şarihler amellerin faziletleri bahsindeki ism-i tafdilleri mutlak fazilet şeklinde yorumlamaktadır. Bu durum rivayetler arasında tearuza neden olmaktadır. İznikî’ye göre bu hadislerdeki ism-i tafdilleri hususi yönleri üstünlüğü şeklinde anlamak tearuzu gidermektedir.⁹⁰

Hz. Peygamber’in üslubundaki belâgate, muhataplarının seviyesine ve hadislerdeki mecazi durumların sebebine temas eden İznikî, mücmel ve müşkil lafızlarla gelen rivayetlerin Peygamberimizin belâgatının mükemmelliğine işaret ettiğini belirtmektedir. Zira müşkil lafızda düşünme fazileti ve çıkarım yapma ecri vardır. Mücmel lafızda ise öğrenme ve soru sorma fazileti bulunmaktadır. İnsanları üç sınıfa⁹¹ ayıran müellife göre Peygamberimiz bu üç sınıftan insanların seviyelerini ve derecelerini gözeterek söz söylemekte ve her derecenin kadrini hakkıyla yerine getirmektedir. Kelamın her tabakasının çeşitli mertebeleri bulunmakla birlikte bu mertebelerin ortak paydası birleştikleri tabakalardır. Bu yüzden kelamı üç sınıfa şamil kılmıştır.⁹² Müellif, Hz. Peygamber’in mecaz yerine hakikat ile meramını ifade etmesinin muhataplar nezdinde daha anlaşılır olacağına ve kimi rivayetler arasındaki ihtilafın böylelikle ortadan kalkacağına dair iddiayı cevaplarken bu meseleyi dile getirmektedir.

İznikî’nin zahiri tearuzu giderirken lafızların hakikat veya mecaza hamledilmesi meselesine vurgu yaptığını daha önce belirtmiştik. Kimi zaman sadece hakiki manaya kimi zaman sadece mecaza hamledilen rivayetlerin yanı sıra her iki anlamda anlaşılabilen rivayetler de bulunmaktadır. Hacerülesved’in cennetten indirildiğinde beyaz iken insanların günahları sebebiyle karardığını bildiren rivayeti⁹³ bu doğrultuda inceleyen müellife göre kabir, haşır, hesap, amellerin tartılması gibi ahirete dair meselelerde (herhangi bir sağlam delil bulunmaksızın) lafızları zahiri dışında yorumlamak hatalıdır. Çünkü ahiret bahsindeki hükümlerin birçoğu dünyadaki hükümlerin ve âdetlerin aksinedir. Dolayısıyla bu rivayet

⁸⁶ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 27a. Diğer örnekler için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 52b, 174b.

⁸⁷ Müslim, “Sıfatu'l-münâfikîn” 56; Begavî, *Mesâbihu's-Sünne*, 3/416. Rivayetin lafzı şu şekildedir: “إِنَّ اللَّهَ لَا يَطْلُبُ مُؤْمِنًا حَسَنَةً، يُعْطَى بِهَا فِي الدُّنْيَا وَيُجْزَى بِهَا فِي الْآخِرَةِ، وَأَمَّا الْكَافِرُ فَيَطْعَمُ بِحَسَنَاتِ مَا عَمِلَ بِهَا فِي الدُّنْيَا، حَتَّى إِذَا أَفْضَى إِلَى الْآخِرَةِ، لَمْ تَكُنْ لَهُ حَسَنَةٌ يُجْزَى بِهَا”

⁸⁸ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 179b.

⁸⁹ İznikî, Hz. Peygamber’in “Sözlerin en faziletli dörttür: *Subhânallah, elhamdülillah, Lâ ilâhe illallah, Allahu Ekber.*” hadisinin şerhinde bu meseleye değinmektedir. Hadisin yer aldığı kaynaklar için bk. Müslim, “Âdâb” 12; Begavî, *Mesâbihu's-Sünne*, 2/155-156.

⁹⁰ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 106b-107a.

⁹¹ İznikî’ye göre ilk sınıf ancak avam dilinde en alt seviyede söylenen kelamın zahirinin işaret ettiği manayı anlayabilen en az temeyyüz ve fehm sahibi insanlar, ikinci sınıf tasarrufta bulunabilen, istidlal yapabilen ve sözün zahirinin aksine olan manayı anlayan orta seviyedeki istidlal sahipleri ile belîğ kişiler, üçüncü sınıf ise müctehid ve keşif sahipleri gibi sırlara ve ince manalara vakıf olan kimselerdir. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 36a.

⁹² İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 36a-b.

⁹³ Tirmizî, “Hac” 49; Begavî, *Mesâbihu's-Sünne*, 2/247.

Hacerülesved'in insanların günahı sebebiyle karardığı şeklinde zahiri üzere anlaşılabilir. Bu rivayet, kararın işinin dünyada gerçekleşmesi sebebiyle mecaza da hamledilebilir. Böyle bir şeyin dünyada gerçekleşmesi âdeten mümkün olmaması sebebiyle burada mübalağa ve temsil yoluyla günahın insanın kalbine olan etkisine vurgu bulunmaktadır. Yani işlenen günahlar cennetten inen Hacerülesved'i karartıyor iken insan kalbine daha çok zarar verecektir.⁹⁴

Teşbih sanatında genel olarak benzetilenin (müşebbehün bih) benzeyenden (müşebbeh) üstün olduğu kabul edilir. Ancak İznikî, kolay bir ibadetin büyük bir ibadete benzetilmesini ifade eden hadisleri açıklarken teşbihin kullanım gayelerine bağlı olarak benzeyen ile kendisine benzetilenin birbirine üstünlüğü veya denkliliğinin değişeceğini belirtmektedir. Konuyla ilgili farklı görüşlere de temas eden müellife göre, benzeyendeki benzeme yönünün miktarını (beyânu mikdâri hâli'l-müşebbeh) açıklama kastı dışındaki tüm teşbihlerde kendisine benzetilen şeyin üstünlüğü gerekmektedir.⁹⁵ Hadislerdeki kolay bir ibadetin büyük bir ibadete fazilet ve sevap yönüyle benzetilmesi ile küçük bir günahın fahiş bir günaha çirkinlik ve akıbet yönüyle benzetilmesi, (ilim yolculuğuna yeni başlayan) mübtedîlerin zihinlerini karıştırmaktadır. Onlar kolay veya küçük bir amel ile büyük veya fahiş bir amelin birbirine denk olduğunu zannetmektedirler. İznikî'ye göre teşbihin gayeleri bilinir ise makamın siyakına göre maksat ortaya konulur. Ayrıca teşbih bulunan hadisi işiten bir kimse benzeyen ile benzetilenin benzeme yönündeki miktarının her açıdan eşit olduğu vehmine kapılmaz.⁹⁶

Cuma günü abdest alıp erkenden mescide giden kişinin attığı her adımında oruç ve namazı dâhil olmak üzere bir senelik ecri bulunduğunu bildiren rivayetteki⁹⁷ fazileti teşbih yoluyla açıklamaktadır. Zira namaz ve oruç fazilet itibariyle cuma namazına giderken atılan adımlardan daha üstündür. Cuma namazına yürümek namaz ve oruca denk olmadığı halde bu ibadetlerin bir senelik sevabına nasıl eşit sayılacağı tevil edilmelidir. İznikî'ye göre bir senelik amel (amelü senetin) ifadesinde muzâf konumundaki teşbih edatı (misli sevâbi) hafzedilmiştir ve buradaki teşbih sevabın miktarının denk olmasını gerektirmez. Bu yüzden hadisin anlamı “bir senelik (namaz ve oruç ibadetinin) sevabı gibi ecir alır” şeklindedir. İznikî, bu tevilini hadisin lafzında yer alan bir senelik orucun ecri (ecru siyâmihâ) ifadesi ile delillendirmektedir.⁹⁸

Namazların peşinden yapılacak tesbihatı bildiren rivayetteki⁹⁹ “(Bu tesbihat ile) “Sizi geçenlere yetişir, sizden sonrakileri de geçersiniz” ifadesini bu ezkârın faziletinin mübalağa ile açıklanıp insanların buna teşvik edilmesi şeklinde yorumlamaktadır. Bunun benzeri arzu edilen bir şeyi elde eden kişiye söylenen “dünyada kimsenin benzerine erişemediği bir şeyi

⁹⁴ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 129b-130a. Benzer bir yaklaşım Tûribiştî'nin şerhinde de görülmektedir. Bk. Selahattin Yıldırım, “Fadlullah b. Hasan et-Tûribiştî'nin el-Müeyesser fi Şerhi Mesâbîhi's-Sünne Adlı Eserinde Hadis Şerh Metodu”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2021), 326.

⁹⁵ İznikî, teşbihin kullanım gayelerine “Kim sabah namazını cemaat ile kılar sonra güneş doğuncaya kadar oturarak Allah Teâlâ'yı zikreder ve iki rekat namaz kılar ona makbul tam bir hac ve umre sevabı verilir.” rivayetinin şerhinde temas etmektedir. İznikî'nin belirlediği ilkeden hareketle bu rivayetteki teşbih incelendiğinde “sabah namazı ve devamındaki ibadetler tam bir hac ve umreye benzetilse de hac ve umre fazilet ve şöhret bakımından daha üstündür” anlamı ortaya çıkmaktadır. Rivayet için bk. Tirmizî, “Salât” 59; Begavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/362.

⁹⁶ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 56b-57b.

⁹⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünenu Ebû Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaût (Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, ts.), “Tahâret” 126; Tirmizî, “Salât” 356; Begavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/472. Rivayetinin lafzı şu şekildedir: “من غسل يوم الجمعة واغتسل، وبكَّرَ وابتكر، ومشى ولم يركب، وذنأ من الإمام واستمع ولم يلغ، كان له بكل خطوة عمل سنة: أجر صيامها، وقيامها”

⁹⁸ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125).70a.

⁹⁹ Buhârî, “Ezân” 155; Müslim, “Mesâcid” 142; Begavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/360-361. Rivayetinin lafzı şu şekildedir: “قالوا يا رسول الله! ذهب أهل الدُّنور بالدرجات الغلو التعيم المقيم. قال: كيف ذاك؟ قالوا: صلُّوا كما صلَّينا وجاهدوا كما جاهدنا وأنفقوا من فضول أموالهم، “وَلَيْسَتْ لَنَا أَمْوَالٌ، قَالَ: أَفَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَمْرٍ تُدْرِكُونَ بِهِ مَنْ قَبْلَكُمْ، وَتَسْبِقُونَ مَنْ جَاءَ بَعْدَكُمْ، وَلَا يَأْتِي أَحَدٌ بِمِثْلِ مَا جِئْتُمْ بِهِ، إِلَّا مَنْ جَاءَ بِمِثْلِهِ! تَسْبِقُونَ فِي ذُرِّ كُلِّ صَلَاةٍ عَشْرًا، وَتَحْمَدُونَ عَشْرًا، وَتُكَبِّرُونَ عَشْرًا”

elde etti" sözünde de bulunmaktadır. Hâlbuki elde edilen şeyin benzeri hatta daha üstünü insanlarda bulunmaktadır. Bu söz ile o kişinin güzel bir şeye ulaştığı mübalağa yoluyla anlatılmaktadır.¹⁰⁰ Başka bir örnekte ise Hz. Peygamber'in "*İkinci namazını terk eden kişinin işlediği ameller boşa gider*"¹⁰¹ hadisindeki "amelleri boşa gider" ifadesini belâgatçiler nezdindeki "eksik olan yok hükmündedir" kaidesi uyarınca açıklamaktadır. Bu hadisten maksat kişinin asıl amellerinin boşa gitmesi olmayıp mübalağa yoluyla namazın terkedilmemesine yönelik bir uyarıdır.¹⁰²

2.2.4. Kelâmî Konular Üzerinde Durması

İznikî, kelâmî hadisleri Hanefî-Mâturîdî çizgide yorumlamaktadır.¹⁰³ Ayrıca Ehl-i Hadis ve Şâfiîler'in görüşlerine yer vermekte; Mu'tezile, Hâriciyye, Cebriyye, Kaderiyye, Râfiziyye'nin görüşlerini ise nakletmekle birlikte çeşitli yönlerden eleştirmektedir.¹⁰⁴ Kelam eserlerinden nakiller yapan müellif, kelâmî tartışmalara konu olan rivayetlerle ilgili kısımlarda diğer bölümlere nispetle daha geniş bir hacim sunmaktadır.

İmanın tanımı,¹⁰⁵ iman-amel ilişkisi,¹⁰⁶ iman-islam kavramları,¹⁰⁷ mukallidin imanının sıhhati,¹⁰⁸ imanın artıp eksilmesi meselesi¹⁰⁹ gibi konularda farklı görüşlere yer verip sonunda Hanefîlerin yorumlarını tercih etmektedir. Kelâmî meseleleri ele alırken Said b. Müseyyeb (öl. 94/713), Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), Mukâtil b. Süleyman (öl. 150/767), Buhârî (öl. 256/870), Ebü'l-Hasan el-Eş'ârî (öl. 324/935-36) ve İbnü's-Salâh'ın (öl. 643/1243) görüşlerine de yer vermektedir.¹¹⁰

Kader tartışmalarında sıklıkla konu edinilen Hz. Âdem ile Hz. Mûsâ'nın tartışması hakkındaki rivayeti¹¹¹ İznikî'nin kelâmî meselelere bakışını yansıtmaya sebebiyle dikkate şayandır. Rivayeti zikreden İznikî, "Hz. Âdem'in yaratılmadan önce günahın takdir edilmesi ondan kınamayı kaldırıyor ise soyundan gelenlerin de işledikleri günahattan azaba düşmemeleri gerekir" diyerek tearuza işaret etmektedir. Ardından şarihlerin şu görüşlerine yer vermektedir: Hz. Mûsâ, Hz. Âdem'i Allah Teâlâ'nın bağışlamasından sonra onu kınamıştır; Hz. Mûsâ Hz. Âdem'in üzerinden teklif kalktıktan sonra onu kınamıştır; günahından dolayı Hz. Âdem'i kınamak ve azarlamak Allah'a mahsustur; kınama ahirette hakikatlerin ortaya çıkışından sonra gerçekleşmiştir ki bu da kınamayı geçersiz kılmaktadır.

¹⁰⁰ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125).62b.

¹⁰¹ Buhârî, "Mevâkîtu's-salât" 15; Begavî, *Mesâbihu's-Sünne*, 1/258.

¹⁰² İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125). 55a-b.

¹⁰³ Hanefî olduğunu açıkça ifade etmekte, farklı yorumlara yer vermekle birlikte "mezhebimiz" diyerek Hanefî-Mâturîdî çizgide yorumları öne çıkarmaktadır. Krş. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 19b-20a, 24b.

¹⁰⁴ Eleştiriler için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 5b, 8b-9a, 11a, 11b, 24b.

¹⁰⁵ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 12b, 14b.

¹⁰⁶ Ebü Hanife'nin iman tarifine yer verip amelin imandan bir cüz olmadığına dair delilleri zikretmektedir. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 14b.

¹⁰⁷ İman ve İslam'ın aynı olduğunu ifade edip peşinden Şâfiîler ile Haşeviyye'nin görüşlerine ve delillerine yer vermekte, sonrasında ise Hanefîlerin görüşünü zikredip temellendirmektedir. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 17b-18a.

¹⁰⁸ "Mukallidin imanı sahihtir ancak Ebu Hanife'ye göre gücü yettiği halde istidlalde bulunmaz ise fasık olur." demektedir. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 24b.

¹⁰⁹ Farklı görüşlerin ardından "İman cüzleri ve zâtı itibarıyla artıp eksilmez ancak imanın kuvveti artar ve eksilir" şeklindeki Ebü Hanife'nin görüşünü aktarmaktadır. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 15b-16b.

¹¹⁰ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 9b, 18b, 26a, 32b.

¹¹¹ Bahsi geçen rivayet şu şekildedir: "Âdem (as.) ve Mûsâ (as.) rableri huzurunda tartıştılar da Âdem (as.) Mûsâ'ya (as.) üstün geldi. Mûsâ (as.) "Sen Allah'ın eliyle yarattığı, ruhundan üflediği, meleklerin secde ettirdiği, cennetine yerleştirdiği Âdem'sin. Ancak sonra senin hatan ile insanların cennetten indirilmesine neden oldun." dedi. Âdem (as.) ise şu şekilde cevap verdi: "Sen Allah'ın konuşarak ve risalet ile görevlendirerek seçtiği Mûsâ'sın. Sana içerisinde herşeyin açıklandığı levhaları verdi ve seninle aracısız konuştu. Peki Allah benim yaratılışımdan kaç yıl önce Tevrât'ı yazdı?" Mûsâ (as.): "Kırk yıl." diye cevap verince Âdem (as.): "Sen Tevrât'ta 'Âdem rabbine karşı geldi ve yolunu şaşırdı' (ayetini) gördün mü?" diye sordu. Mûsâ (as.) "Evet" deyince Âdem (as.) "Allah'ın beni yaratmadan kırk yıl önce takdir ettiği şeyi yapmamdan dolayı beni kınıyor musun?" dedi. Rasûlullah (s) "Böylece Âdem Mûsâ'ya üstün geldi" buyurdu. Buhârî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ" 30; Müslim, "Kader" 15; Begavî, *Mesâbihu's-Sünne*, 1/132.

İznikî bu görüşlerin hadisin metnine uygun olmadığını belirtmektedir. Ona göre teklifin sona ermesi kınamayı kaldırmaz aksi halde isyan edenlerden hiç kimse ahirette kınanmayacaktır. Kınama ve azarlama sadece Allah'a mahsus olsaydı peygamberlerin ve âlimlerin dünyada, meleklerin ahirette günahkârları kınaması geçersiz olurdu. Ayrıca kaza ve kaderin hakikati ahiret günü ortaya çıkacaktır ve bu durum kınama ve azabı ortadan kaldırmayacaktır. Şafîîlerin (Eş'arî) kesb ve ilahi irade konusundaki görüşlerine yer veren İznikî, Allah'ın mutlak kudret ve hüküm sahibi olduğunu gösteren delillere kendilerinin de (Hanefî-Mâturîdî) teslim olduklarını ifade etmektedir. Mu'tezile'nin ise kaderi yok sayarak kulun iradesini sınırsız kabul ettiklerini ve bu yüzden bu hadisi (Yahudiler'den nakledilen bir söz olup râvinin hatayla hadis zannettiğini iddia ederek) reddettiklerini belirtmektedir. Benzer şekilde başkalarının da Âdem lafzını mansub okuyarak (İhtecce Âdeme Mûsâ) Hz. Mûsâ'nın galip geldiğini söyleyerek hata ettiklerini söylemektedir.

Kader konusundaki yaklaşımları dile getirdikten sonra Hz. Âdem'in (Allah'ın beni yaratmadan önce takdir ettiği günah konusunda beni kınıyor musun?) cevabındaki cebr şüphesine eğilen İznikî, bu sözde Hz. Mûsâ'nın kınamakta haksız olduğuna dair düşüncenin (yukarıda temas edilen gerekçeler nedeniyle) doğru olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla Hz. Âdem'in reddettiği husus, Allah'ın takdiri olan bir fiilden dolayı Hz. Mûsâ'nın kendisini kınamasıdır. İznikî'ye göre bu günahta iki kudret bulunmaktadır: Allah Teâlâ'nın takdiri ve Hz. Âdem'in iradesi. Hz. Âdem bu günahta kendisini masum görmemekle birlikte Hz. Mûsâ'nın bu hatayı sadece kendisine tahsis ederek ilahi iradeyi göz ardı etmesini reddetmektedir. Buradaki verdiği cevapta Hz. Mûsâ'nın görüşünü zayıflatmak yerine delilini çürüterek onu ilzam etmektedir. Hz. Âdem sanki şöyle demektedir: "Ben işlediğim suç sebebiyle kınama ve azarlanmaya müstehak olsam da sen zahirde benim bağımsız irademin olduğuna delalet eden ibare ile bu suçu bana isnad ederek hata ettin. Hâlbuki sen bu fiilde asıl ve yegâne şeyin Allah'ın kudreti olduğunu bilirsin. Sana yakışan iki tarafa da (Allah'ın kudreti ve kulun iradesine) bakmaktı."

Kader bahsinde iki kudretten birisine bakmanın kişiyi cebr veya kader anlayışına götüreceğini belirten İznikî, Ebû Hüreyre'nin zina endişesi ile hadım olmayı düşünmesine Hz. Peygamber'in "*Karşılaşacağın şey hususunda kalem kurudu, ister hadım ol ister olma*"¹¹² cevabını örnek olarak zikretmektedir. Buna göre Ebû Hüreyre sebebe bakarak müsebbibi bulma ve ondan kurtulma noktasında kendisini kâmil bir seviyede görmüştür. Hz. Peygamber ise onu sebepten daha güçlü olan ilahi iradeye bakmaya sevk etmiştir. Çünkü hadım olmakla kişi zinanın önüne geçemez, hadım olsa da çeşitli şekillerde zinanın günahını yüklenabilir. Bu rivayet ve ardından yaptığı yorumda ilahi kudrete vurgu yaparak Kaderî görüşü reddeden İznikî'ye göre peygamberlerin gönderilmesi, kitapların nazil oluşu ve şeriatlerin vaz edilmesi insan iradesinin (tam bağımsız olmasa da) fiillerde etkisi bulunduğunu göstermektedir. Cebrî yaklaşımı reddeden bu düşüncesini ise "*Her doğan fitrat üzere doğar*"¹¹³ rivayeti ile desteklemektedir. Buna göre ibadet etmeye uygun bir fitratta yaratılan çocuk anne babasının iradesi ile Allah'ın fitratından çıkarılmaktadır. Hz. Âdem'in "Allah'ın beni yaratmadan önce takdir ettiği günah konusunda beni kınıyor musun?" cevabındaki cebr şüphesi de bu şekilde ortadan kalkmaktadır.¹¹⁴

Daha önce temas edildiği üzere şerhte amellerin fazileti ile kelâmî meseleler genişçe ele alınmaktadır. Hz. Âdem-Hz. Mûsâ tartışması rivayeti de İznikî'nin etraflıca ele alarak yorumladığı rivayetlerdendir. Müellif konuya ilişkin bütün yaklaşımlara yer vermek yerine daha çok zahiri tearuz çerçevesinde değerlendirmeler yaparak ulemanın görüşlerine de bu

¹¹² Buhârî, "Nikâh" 8; Begavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/135.

¹¹³ Buhârî, "Kader" 8; Müslim, "Kader" 22; Begavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/136.

¹¹⁴ İznikî, *Telîkât* (Fatih, 1125), 39a-45a. İznikî yukarıda aktarılan yorumların yanı sıra hadisin şerhinde zikrettiği bilgilerden ortaya çıkan farklı soruları da ele alarak değerlendirmektedir. "Allah'ın ezeli ilminde kulun günah işleyip işlemeyeceğini bilmesinin kulun iradesine etkisine, Allah'ın mutlak kuvvet ve kudret sahibi oluşuna rağmen kulun iradesinin günahlara tesirine, Hz. Âdem'in bu suçu kendi kesbine değil de Allah'ın takdirine nispet etmesinin edebe aykırı olup olmamasına" soru-cevap üslubuyla temas etmektedir.

doğrultuda yer vermektedir. Yorumlarına yapılabilecek itirazları da cevaplayan İznikî, mezhebî yönelimine uygun şekilde ihtilafı gidermeye çalışmaktadır.¹¹⁵

2.2.5. Tasavvufi Yorumlar Yapması

İznikî'nin mutasavvıf kişiliği hakkında çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Tasavvuf yolunda mertebeler kaydettiği ve hakkında menkıbelerin bulunduğu söylenen İznikî'nin *Râhatu'l-Kulûb* ve *Risâle fî hakkı devrânî's-sûfiyye* isimli eserleri tasavvufî yönünü yansıtmaktadır. Şerhinde de tasavvufî yorumlar gözlemlenen İznikî'nin Niksarlı Hasan Paşa dışında herhangi bir hocası veya şeyhinden bahsedilmemekte ve şerhte "şeyhim, üstadım, hocam vb." ibareler bulunmamaktadır. Bu yüzden İznikî'nin varsa intisap ettiği tarikatı veya içerisinde bulunduğu tasavvufî geleneği tespit etmek şu aşamada mümkün gözükmemektedir.

İznikî, Hz. Peygamber'in cemaatle kılınan namazın tek başına kılınan namaza göre yirmi beş veya yirmi yedi kat üstünlüğünü bildirdiği rivayetler¹¹⁶ arasındaki farklılığı açıklarken "Daha fazla sevabı bildiren rivayetin daha sonra söylendiği sahih ise bu Hz. Peygamber'in mertebesinin terakki etmesiyle alakalıdır." diyerek Vâkıa Sûresi'ndeki ayetleri¹¹⁷ delil olarak zikretmektedir.¹¹⁸ Öte yandan hangi durumlarda dilenmenin caiz olduğunu bildiren rivayetleri tahlil ederken fakirlik ve yoksulluğu kalbin açlığı olarak tanımlamaktadır. İznikî'nin açıklamalarına göre kişi dilenmeyi adet edinip insanlara ihtiyacını arz ettiğinde hırsı artıp kalbi doymayacak bir hale gelecektir.¹¹⁹

İznikî, bazı hadislerin şerhinde tevilleri zikrettikten sonra tasavvufî yorumlar da yapmaktadır. Hz. Peygamber'in faziletli amelleri saydıktan sonra "*Bunları kim kendisinde toplarsa cennete girer.*" buyurduğu rivayeti açıklarken ashâbı farklı mertebelere ayırmaktadır.¹²⁰ İznikî "Her birisi faziletli olup cennete girmeye vesile olan bu amellerin bir arada zikredilmesindeki fayda nedir?" diye sorarak hadisi yorumlamaktadır. Ona göre bu hadis îrâd edilirken mecliste bulunan Hz. Ebu Bekir ve diğerleri ashâbın ehl-i takvâ ve mukarrebûn olan kişileridir. Hz. Peygamber bu faziletli amellerin tamamını yapmaları için onları teşvik etmektedir.¹²¹ Hz. Peygamber'in "*Bana salâvat getiren kimsenin selamını almak için Allah ruhumu iade eder*"¹²² rivayetini "Hz. Peygamber'in ruhunun iadesi, kudsî nefsinin kuvvetiyle salâvat getirenlerden haberdar olmasıdır. Dünyada sürekli salâvat getirenler bulunduğundan dolayı ruhun iadesi her defasında tekrarlanan bir şey değildir" şeklinde açıklamaktadır.¹²³

¹¹⁵ İznikî ve bazı *Mesâbih* şarihlerinin bu rivayet çerçevesindeki yorumları Kutbüddinzâde tarafından "İhticâcu Âdem ma'a Mûsâ" isimli risalede nakledilmiş ve bâtınî yorumlar dâhil edilerek değerlendirilmiştir. Risalenin hadis ilimleri açısından incelenmesi için bk. Taha Çelik, "Kutbüddinzâde İznikî'nin Hz. Âdem-Hz. Musa Münazarası İle İlgili Risalesinin Tahlil ve Tahkiki", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/2 (Aralık 2020), 501-546. Aynı risalenin tasavvufî-keleâmî yönden değerlendirmesi için bk. Orkhan Musakhanov, "Kutbüddinzâde İznikî'nin Risâle İhticâcu Âdem Ma'a Mûsâ İsimli Eseri: Hz. Âdem İle Hz. Musa Tartışması Hadisinin Zahirî ve Bâtınî Anlamlarına Dair Bir İnceleme", *Uluslararası 14. ve 15. Yüzyıl İslam Düşüncesinde Felsefe, Kelam ve Tasavvuf Sempozyumu Bildirileri -II-* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, 2020), 241-259.

¹¹⁶ Buhârî, "Ezân" 30; Müslim, "Mesâcid" 249, 272; Begavî, *Mesâbihu's-Sünne*, 1/282, 390.

¹¹⁷ İznikî'nin delil olarak zikrettiği Vâkıa Sûresi'ndeki ayetlerin ilk grubunda "*Çoğu önce gelip geçmişlerden, birazı da sonrakilerden*" (el-Vâkıa, 56/13-14) ayetinde (kalîl) "biraz" lafzı yer almakta iken daha sonraki ayetlerde "*Onların bir kısmı öncekilerden, bir kısmı da sonrakilerden*" (el-Vâkıa, 56/39-40) (sülletün) "bir kısmı" lafzı yer almaktadır. Sûrenin ilk kısmındaki ayette (mukarrebûn hakkında) sonraki nesillerden az bir grup; diğer ayette ise (amel defteri sağ tarafından verilenler hakkında) önceki nesiller kadar bir grup şeklinde bahsedilmektedir.

¹¹⁸ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 64a.

¹¹⁹ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 85b.

¹²⁰ Hz. Peygamber "*Bugün kim oruç tuttu, kim bir cenazeyi takip etti, kim bir miskinin karnını doyardı, kim bir hastayı ziyaret etti?*" şeklinde sorduğu sorulara her defasında Hz. Ebubekir "ben" diyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber "*Bunları kim kendisinde toplarsa cennete girer.*" buyurmuştur. Müslim, "Zekât" 87; Begavî, *Mesâbihu's-Sünne*, 2/45.

¹²¹ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 87b-88a.

¹²² Ebû Dâvûd, "Menasik" 100; Begavî, *Mesâbihu's-Sünne*, 1/352.

¹²³ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 62a.

Mutasavvıfların ilke ve istilahlara da şerhte rastlanmaktadır. İznikî, miktar bildirilen hadislerdeki sayıların tayinindeki hikmetin ancak peygamberlik nuru ile bilinebileceğini söylemektedir.¹²⁴ Şeyhin müride şefaatinin¹²⁵ ve evliyânın tayy-i zaman ve mekân yaptıklarını kabul eden İznikî, buradan hareketle miraç hadisesini değerlendirmektedir. İznikî'ye göre evliyâ için mümkün olan tayy-i zaman ve mekân onlardan daha üst rütbede bulunan enbiyâ için de evleviyetle mümkündür.¹²⁶ Bunlara ek olarak şerh boyunca ehl-i marifet, ehl-i hakikat, meşâyih, evliyâ, nefs-i emmâre kavramlarına yer vererek farklı yorumları zikretmektedir.¹²⁷

İznikî, şerhte zikrettiği işâri yorumlarda Gazzâlî (öl. 505/1111) ve Sadreddin Konevî'den (öl. 673/1274) faydalanmaktadır. *Şerhu erba'ine hadîs* isimli şerhinden sıklıkla işâri yorumlar naklederken Konevî'nin ismini açıkça zikreden müellif,¹²⁸ bazı yorumlarda Gazzâlî'yi zikretmese de ihsas ettirmektedir. Bu konuya "*Ümmetimin ihtilafı rahmettir.*" hadisi örnek gösterilebilir. Bu rivayeti insanların farklı ilgilere sahip olması ve çeşitli meslekleri icra etmesi yoluyla toplumsal nizamın sağlanması şeklinde açıklayan İznikî'nin yaklaşımını Gazzâlî'nin *İhyâ'*sında da görmek mümkündür.¹²⁹

2.2.6. Yararlandığı Kaynaklar

İznikî, şerhte takip ettiği yönteme bağlı olarak ulemanın görüşlerine yer verip kaynaklardan nakilde bulunmaktadır. Ancak hadislerdeki tearuzları gidermek için şarihlerin yorumlarına yer verirken çoğu defa "denildi", "bazı şarihler" ve "müfessirler" gibi ifadeler kullanması nakilde bulunduğu kaynağı belirlemeyi güç hale getirmektedir. Yukarıda temas edildiği üzere İznikî, aktardığı yorumların bir kısmını tasvip etmekle yetinirken bir kısmına farklı teviller ilave etmektedir. Geri kalan nakillerde ise aktardığı görüşü reddedip kendi yorumunu ortaya koymaktadır.

Müellif şerhinde Hattâbî¹³⁰ (öl. 388/988) ve Begavî'nin¹³¹ yanı sıra *Mesâbîh*'in önde gelen şarihlerinin görüşlerine yer vermektedir.¹³² Tûribişfî (öl. 669/1270),¹³³ Kâdî Beyzâvî (öl. 685/1286),¹³⁴ Eşref el-Fukkâî (öl. 707/1307'den sonra)¹³⁵ ve Müzhirî (öl. 727/1327)¹³⁶ İznikî'nin nakilde bulunduğu *Mesâbîh* şarihleridir. Bu şerhler daha sonra telif edilen *Mesâbîh* şerhlerinin de en önemli kaynakları arasında yer almaktadır.¹³⁷ İznikî'nin kaynakları arasında *Mişkâtü'l-Mesâbîh* şarihlerinden et-Tîbî (öl. 743/1343) de bulunmaktadır.¹³⁸

Kelâm bahsindeki hadislerde ulemanın kavillerini nakleden müellif, Adudüddin el-İcî'nin (756/1355) *el-Mevâkıf*,¹³⁹ Ebü'l-Muîn en-Nesevî'nin (öl. 508/1115) *Tebîratü'l-edille*¹⁴⁰

¹²⁴ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 64a, 66a.

¹²⁵ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 213a.

¹²⁶ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 248b.

¹²⁷ Örnekler için bk. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 36a, 44b, 59b, 60a, 101a, 180a, 194b, 220a.

¹²⁸ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 60a, 95b-96a, 99b, 223b.

¹²⁹ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 51b-52a. Krş. Hücetü'l-İslâm Ebü Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn* (Beirut: Dâru'l-Mârifet, 1983), 2/83. İznikî'nin şerhinde Gazzâlî'den ne derece etkilendiği müstakil bir inceleme ile tespit edilebilir.

¹³⁰ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 19a, 82a, 130b, 131a, 207a.

¹³¹ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 19b, 98b, 136a, 203a, 207a.

¹³² Osmanlı ulemasının erken dönem hadis kaynaklarına erişiminde sonraki kaynaklardan istifade ettiğini dikkate aldığımızda İznikî'nin temel *Mesâbîh* şerhlerinden bu bilgileri naklettiği düşünülebilir. Konuyla ilgili bk. Altuntaş, "Osmanlı'da Hadis İlminin Mahiyetine Dair Bazı Gözlemler", 15-16.

¹³³ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 55b, 65a, 87b, 158a, 174b, 201b-202a.

¹³⁴ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 19b, 65a.

¹³⁵ Eşref el-Fukkâî'yi "Eşrefî" şeklinde anmaktadır. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 55 b, 168a.

¹³⁶ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 67a, 75a, 81a, 82a, 228a, 228b.

¹³⁷ *Mesâbîh*'in temel şerhleri hakkında geniş bilgi için bk. Akbaş, "Meşâbîhu's-Sunne Şerh Literatürü", 56, 63-64.

¹³⁸ İznikî, et-Tîbî'nin ismini zikretmeden "*Mişkât şarihi*" ifadesini kullanmaktadır. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 67a, 146b.

¹³⁹ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 5a, 19b, 27a.

¹⁴⁰ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 25a, 97b.

ve Kâdî Beyzâvî'nin (öl. 685/1286) *et-Tavâli*¹⁴¹ eserlerinden nakilde bulunmaktadır. Az sayıdaki tefsir kaynaklarından ise Vâhidî (öl. 468/1076) ve Fahreddin er-Râzî'nin (öl. 606/1210) adını zikretmektedir.¹⁴² Daha önce ifade edildiği üzere Sadreddin Konevî ile Gazzâlî, İznikî'nin işârî yorumlarda etkilendiği veya doğrudan nakilde bulunduğu kişilerdir.

Şerhin kaynakları yönüyle incelenmesinde dikkat çeken bir husus İznikî'nin kelime izahlarına yer vermemesi sebebiyle lügat ve garîbu'l-hadîs kaynaklarından yararlanmayı ilk dönem şerhlerinden bu doğrultuda nakilde bulunmamasıdır. Benzer bir durum muhtefulu'l-hadîs kaynaklarından istifade etmemesinde de görülmektedir. İznikî, hadisler arasındaki tearuzu gidermeye çalışırken takip ettiği yöntem sebebiyle bu kaynaklara başvurmamaktadır. Ayrıca eserde rivayetlerden doğan fikhî hükümler ile ulemanın konu hakkındaki ihtilafı müellif tarafından temas edilmeyen meselelerdendir. İznikî'nin nakilde bulunmadığı bu kaynaklar onun hadisçi kimliği ile şerhin telif gayesi çerçevesinde ele alınarak yorumlanmalıdır.

2.3. İznikî'nin *Telfikât*'taki Hadisçiliği

Fıkıh, hadis, tefsir ve tasavvufa dair eserler telif eden İznikî'nin Niksarlı Hasan Paşa'dan aldığı eğitim ile istinsah ettiği tefsire dair bilgi dışında kaynaklarda herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Orhaniye Medresesi'nde müderris olması ve yazdığı eserler onun yüksek seviyede ilmî birikime sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca *Telfikât*'ta kullandığı yöntem, yararlandığı kaynaklar ve hadislerin tearuzunu giderirken ortaya koyduğu teviller bu kanaati desteklemektedir.

İznikî şerhin sebab-i telif bahsinde, yaşadığı dönemdeki öğrencilerin alet ve aklî ilimlere yönelerek tefsir ve hadisi ihmal etmelerini eleştirip sağlam kaideler belirleyerek hadisler arasındaki zahiri tearuzları gidereceğinden bahsetmektedir. Bu amaçla muhaddislerin hadisler arasındaki ihtilafı çözmeye kullandığı yöntemleri takip edeceğini belirtmektedir.¹⁴³ Ancak şerh incelendiğinde İznikî'nin muhaddislerin usûlünden ziyade lügavî, mantıkî/aklî yaklaşım ile eseri telif ettiği ve tearuzu gidermeye çalıştığı görülmektedir.

Hadislerin sıhhati, râvilerin ve senedlerin halleri, rivayetlerin söylenme sebepleri, garip lafızların izahı gibi bilgiler şerhte yok denilecek kadar azdır.¹⁴⁴ Begavî'nin *Mesâbih*'te temel hadis kaynaklarından aldığı rivayetleri bir araya getirmesi ve isnadları hafzetmesi sebebiyle İznikî'nin isnad ve râvilerle dair bilgilere yer vermediği söylenebilir. Aynı şekilde eserde tearuzları çözmeye çaba gösterdiği için hadis şerhlerinde bulunan bilgilere yer vermediği de düşünülebilir. Fakat eserde bu ihtimalleri zayıf kılan çeşitli ifadeler rastlanmaktadır. İznikî incelediği rivayetin sıhhati ve söylenme tarihi gibi hususları ifade ederken ihtimal bildiren cümleler kullanmaktadır. "Bu hadisler sahih ise",¹⁴⁵ "(tearuz eden iki hadis hakkında) ikincisinin daha geç söylendiği bilinmesi halinde nâsîh kabul ederiz",¹⁴⁶ "hadis bu şekilde sabit ise"¹⁴⁷ şeklindeki ifadeleri bu konularda bilgi sahibi olmadığını ihsas ettirmektedir. İznikî'nin hadis ilmindeki birikimi hakkında fikir sunacak başka bir örnekte ise Hz. Peygamber'in "*Zühd helali haram kılmak veya malı ziyan etmek değildir.*" hadisini¹⁴⁸ ele alırken, lafzın söylenme biçiminden hareketle Hz. Peygamber'in bu sözü mübah kılınan

¹⁴¹ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 19b.

¹⁴² İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 17a. Bir yerde "müfessirler" ifadesiyle kaynağını belirtmemektedir. İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 30b.

¹⁴³ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 1b-2b, 7a-b.

¹⁴⁴ Osmanlı'nın erken dönemlerinde hadislerin sıhhat yönüyle tartışılmadığı ve genel olarak Osmanlı devrinde rical tenkidinin uygulanmadığı hakkında bk. Altuntaş, "Osmanlı'da Hadis İlminin Mahiyetine Dair Bazı Gözlemler", 25, 27.

¹⁴⁵ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 69b.

¹⁴⁶ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 85a.

¹⁴⁷ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 92a.

¹⁴⁸ Tirmizî, "Zühd" 29; Begavî, *Mesâbihu's-Sünne*, 3/446-447.

şeyleri terk etmek şeklinde anlayan bir kişiye veya topluluğa söylediğini ifade etmektedir.¹⁴⁹ İznikî, hadisin hangi sebeple ve kime söylendiğine dair bilgiyi rivayetle nakletmek yerine hadisin lafzından hareketle tahmin etmektedir.

Bahsi geçen örnekler müellifin hadis ilmindeki birikiminin azlığı olarak anlaşılabilir gibi İznikî'nin rivâyetü'l-hadîs yerine dirâyetü'l-hadîse¹⁵⁰ dair bilgileri öne çıkarmayı tercih ettiği şeklinde de yorumlanabilir. Müellifin görüşlerine yer verdiği muhaddisler, yararlandığı kaynaklar ve özellikle de temel *Mesâbîh* şerhlerinden yaptığı nakiller dirâyetü'l-hadîs bilgilerini öne çıkardığı görüşünü kuvvetlendirmektedir. Ayrıca meçhul siga ile nakilde bulunduğu eserler İznikî'nin hadis ilmindeki birikiminin eserde müşahede edilenden daha fazla olduğunu göstermektedir. İznikî'nin rivâyetü'l-hadîse dair detaylara girmeden rivayetleri açıklaması muhataplarının seviyesi ile de alakalı olabilir. Bu anlamda İznikî, eseri öğrencilerin anlayacağı düzeyde telif edip tearuz şüphesinin aklen izalesine yönelik bir çaba ve külli kaideler çerçevesinde hadislerin anlaşılmasına gayret göstermiştir denilebilir.

Şerhin öne çıkan yönleri ve İznikî'nin hadisçiliği hakkında kanaat belirtirken İznikî'nin yaşadığı dönem ve bölgeyi dikkate almadan yapılacak yorumlar hatalı olacaktır. Kuruluş devri Osmanlı medreselerinde yetişen ulemanın hadis alanına dair telifattan uzak durdukları veya yazdıkları hadis eserlerinde kelam ve tasavvufun etkisinin öne çıktığı bilinmektedir.¹⁵¹ Çağdaşları gibi erken dönem Osmanlı medreselerinde yetişen müellifin de kaleme aldığı eserler ile *Telfikât*'ın özellikleri buna paralellik göstermektedir. Ayrıca isnad merkezli telifatin görüldüğü, kitapların otoritesinin varlığını sürdürdüğü merkez olarak kabul edilen Dimaşk-Kahire bölgelerinin aksine çevre sayılabilecek İznik'te yaşayan müellif, ulûmu'l-hadîs yerine daha çok dil-belâgat ve mantık ilimlerinden yararlanmaktadır.¹⁵² Merkez bölgelerden ve özellikle de Memlûkler'deki ilmî birikimden Osmanlı ulemasının istifadesi, talebelerin bu bölgelere yaptıkları ilmî yolculuklar ile muhaddislerin Osmanlı topraklarına gelişle mümkün olmuştur. Ancak bu etkileşim İznikî'nin yaşadığı dönemden daha sonra gerçekleşmiştir.¹⁵³

İznikî'nin mukaddimede tefsir-hadis vurgusu ile alet ve aklî ilimlere yönelime dair eleştirisine rağmen *Telfikât* incelendiğinde, müellifi salt muhaddis olarak tanımlamak güçtür. Bunun yerine Osmanlı uleması için yapılan "farklı ilimlerde behre sahibi allâme" tanımı İznikî'nin ilmî kişiliğini daha doğru yansıtmaktadır.¹⁵⁴ Hadis ilminde birikim sahibi olsa da telif ettiği şerhte kelam ve tasavvufun öne çıkması; dil, belâgat ve mantık ilimlerinden çokça yararlanması bu tanımlamayı daha güçlü hale getirmektedir.

SONUÇ

Osmanlı'nın kuruluş devri müderrislerinden Kutbüddin İznikî, *Mesâbîhü's-Sünne* şarihleri arasında sadece hadislerdeki zahiri ihtilafı konu edinen tek âlimdir. Onun telif ettiği *Telfikâtü'l-Mesâbîh* muhtefu'l-hadîs literatüründe kabul edilebilecek bir sebep-i telif sahibi olsa da müellifin takip ettiği yöntem, verdiği bilgiler ve (itikad veya fıkıh gibi) bir konudaki

¹⁴⁹ İznikî, *Telfikât* (Fatih, 1125), 194a-b.

¹⁵⁰ Rivâyetü'l-hadîs hakkında farklı tanımlar bulunmakla birlikte burada Taşköprizâde'nin "Rivâyetü'l-hadîs ilmi adalet ve zabt yönünden ravilerin hallerini, ittisal ve inkıta bakımından da senedin durumunu tetkik ederek, hadislerin Hz. Peygamber'e ulaşmasını konu edinen bir ilimdir. Dirâyetü'l-hadîs ilmi ise, Arap dili kaidelerine ve şer'î kriterlere dayanarak, Hz. Peygamber'in ahvaline mutabık olarak, hadis metinlerinden anlaşılan mana, murad ve maksattan bahseden ilimdir." tarifi esas alınmaktadır. Taşköprizâde, *Miftâhü's-sa'âde*, 2/52, 113; Zekeriya Güler, "Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet-Dirâyet Bütünlüğü", *İLAM Araştırma Dergisi* 1/2 (1996), 115.

¹⁵¹ Mustafa Celil Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 434.

¹⁵² Merkez-çevre ayrımı, ilim merkezleri, telif edilen eserlerin türleri, ulemanın bu eserlerde öne çıkardıkları hususlar ile bu ayrımın neden olan siyâsî, sosyal ve tarihî etkenler hakkında geniş bilgi için bk. Selim Demirci, *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum - Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Alimleri* (İstanbul: İlem, 2020).

¹⁵³ Türcan, "Osmanlı Dönemi Hadis Şerhlerinin Şerh Literatürü İçindeki Yeri", 143-144.

¹⁵⁴ Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî*, 435.

hadisler yerine *Mesâbîh*'teki rivayetleri merkeze alması sebebiyle bu literatürdeki örneklerden ayrılmaktadır. Haşiye olarak da anılan bu eseri hacminin geniş olması ve o dönemde telif edilen eserlere (haşiye-şerh) her iki ismin de verilmesi sebebiyle *Mesâbîh* şerhi şeklinde anmak daha uygun olacaktır. Bibliyografik kaynaklarda İznikî'nin şerhi, oğlu Kutbüddinzâde'ye nispet edilmekle birlikte bizzat oğlu bu eserden nakilde bulunurken şerhin babasına ait olduğunu zikretmektedir.

İznikî, muhaddislerin hadisler arasındaki ihtilafı çözüme takip ettikleri usûlü (cem'-te'lif, nesh, tercih ve tevakkuf) takip edeceğini ifade etmekte, hadislerin söylendiği ortam ve durumu dikkate alıp hadislerin hamledilecekleri manalara işaret etmektedir. Ancak kaide olarak belirttiği ilkelerden çoğunlukla cem' ve te'lif yöntemini öne çıkaran müellifin tercih yöntemini de hadislerin hamledilecekleri manalardan birisini tercih etmek şeklinde kullanarak rivayetleri cem' etmeye çalıştığı tespit edilmiştir.

Şerhlerde yaygın şekilde yer alan hadisin tahriri, râvi ve isnad tenkidi, garip lafızların izahı, nüsha ve rivayet farklılıkları gibi malumat *Telfikât*'ta çok nadir yer almaktadır. Benzer şekilde ihtilafların çözümünde daha çok dil ve mantık ilimlerinin imkânlarından yararlanılmakta, kelamî ve tasavvufî yaklaşımlara ağırlık verilmektedir. Eserin telif edildiği dönem ve çevre ile ilişkilendirilerek açıklanabilecek bu duruma Begavî'nin *Mesâbîh*'e aldığı hadisleri güvenilir kabul edilen kaynaklardan seçmesi ve isnadları hafzederek rivayetleri bir araya getirmesi de etki etmektedir.

Hadislerin yorumlarında ortaya koyduğu görüşler, temel *Mesâbîh* şerhlerinden nakilde bulunup bir kısmını tenkid etmesi ve tespit edilen kaynakların yanı sıra meçhul sîga ile yaptığı nakiller İznikî'nin ilmî birikimine dair güçlü karinelere sahiptir. Rivâyetü'l-hadîs yerine dirâyetü'l-hadîs bilgilerini öne çıkarması ve daha çok lugavî ve mantikî değerlendirmelerde bulunması İznikî'nin tercihini göstermektedir. Osmanlı'nın erken dönem hadis müelliflerinden olan bu şerh, dönemin telif anlayışını ve âlim tipini temsil etmesi yönüyle önem ifade etmektedir. Zira İznikî, tefsir, fıkıh, tasavvuf ve hadis alanında eser telif edecek seviyede bir ilmî birikime sahip olmasına rağmen muhaddislerin kullandığı yöntemden çok fazla yararlanmamaktadır. Müellif *Mesâbîh* şerhinde dönemindeki yanlış gördüğü eğilimleri dikkate alıp çeşitli eleştirilerle birlikte ilim taliplerine hitap etmektedir.

İznikî her ne kadar kendi döneminde ilim taliplerinin alet ve aklî ilimlere ağırlık vermelerini eleştirip tefsir ve hadis ilimlerinin önemini vurgulasa da telif ettiği eser bu eleştiriler ile tezatlık göstermektedir. Ancak kaide olarak muhaddislerin yöntemini önermesi, Mu'tezile, Hâriciyye, Cebriyye, Kaderiyye ve Râfiziyye'nin yanı sıra Zemahşerî ile felsefecileri açıkça eleştirmesi ve itikâdî meselelerde Mâturîdî yorumlar yapıp tasavvufî yaklaşımlara yer vermesi kendi eleştirileriyle tezatlık teşkil eden eserindeki durumu hafifletmektedir. İznikî, bu ilimleri ve yönelimleri bütünüyle reddetmemekte, bilakis eserinde kullanarak eleştirisinin vurgu noktasına işaret etmektedir. İlim yoluna yeni çıkan öğrencilerin hevâ ehlinin fikirlerine kapılacaklarından duyduğu endişeyi ifade ederek hadislerin zahiri ihtilafına dair zihinlerde oluşan şüpheleri gidermeye çalışmakta ve kaideler aracılığıyla bu tür hadislerin nasıl telfik edileceğini göstermektedir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Tarafsızlık/impartiality: Dergi editör kurulunda yer alan yazar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakemeleme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır / The author, who is on the editorial board of the journal, did not intervene in any stage of the article evaluation process and publication, and the refereeing process was completed by adhering to the principles of scientific impartiality.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

KAYNAKÇA

- Akbaş, Mustafa Yasin. "Meşâbihu's-Sunne Şerh Literatürü". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 63/1 (2022), 33-80.
- Altuntaş, Mustafa Celil. *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Altuntaş, Mustafa Celil. "Osmanlı'da Hadis İlminin Mahiyetine Dair Bazı Gözlemler". *Osmanlı'da İlm-i Hadis*. ed. Zekeriya Güler vd. 13-28. İstanbul: İsar Yayınları, 2020.
- Ayaz, Kadir. *Molla Gürânî ve el-Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâdı Ehâdîsi'l-Buhârî*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, 1951.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud. *Mesâbihu's-Sünne*. thk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı vd. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1407.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Tuhfetü'l-ebâr şerhu Mesâbihu's-Sünne li'l-İmam el-Begavî*. thk. Nûreddin Tâlib. 3 Cilt. Dîmaşk: Dârü'n-Nevâdir, 1433.
- Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1994.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid. 5 Cilt. Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1436.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri: 1299-1915*. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, ts.
- Cici, Recep. *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları (Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar)*. Bursa: Arasta Yayınları, 2001.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2000.
- Çelik, Taha. "Kutbuddinzâde İznikî'nin Hz. Âdem-Hz. Musa Münazarası İle İlgili Risalesinin Tahlil ve Tahkiki". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/2 (Aralık 2020), 501-546.
- Demirci, Selim. *Kriz Döneminde Hadis ve Yorum - Haçlı ve Moğol Saldırıları Gölgesinde Hadis Alimleri*. İstanbul: İlem, 2020.
- Dindar, Bilal. "Bedreddin Simâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/331-334. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenu Ebû Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaût. 7 Cilt. Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, ts.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid el-. *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Mârife, 1983.
- Güler, Zekeriya. "Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet-Dirâyet Bütünlüğü". *İLAM Araştırma Dergisi* 1/2 (1996), 113-132.
- İznikî, Kutbüddin. *Telfikâtü'l-Mesâbih*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 1125, 264 vr.
- İznikî, Kutbüddin. *Telfikâtü'l-Mesâbih*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 476, 206 vr.
- İznikî, Kutbüddinzâde. *İhticâcu Âdem ma'a Mûsâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ragıp Paşa, 692.

- Kalaycı, Mehmet - Tan, Muzaffer. "Bir 16. Yüzyıl Osmanlı Aliminin Peşinde: Zeyrekzâde Emrullâh Meḥmed Efendi ve Otobiyografik Anlatıları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 62/1 (2021), 1-90.
- Kamil Kepecioğlu. *Bursa Kütüğü*. 3 Cilt. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2009.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaut. 5 Cilt. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2010.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifin*. 13 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.
- Mecdi, Mehmed. *eş-Şekaiku'n-nu'maniyye ve zeyilleri: Hadaikü's-Şekaik*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Musakhanov, Orkhan. "Kutbüddinzâde İznikî'nin Risâle İhticâcî Âdem Ma'a Mûsâ İsimli Eseri: Hz. Âdem İle Hz. Musa Tartışması Hadisinin Zahirî ve Bâtınî Anlamlarına Dair Bir İnceleme". *Uluslararası 14. ve 15. Yüzyıl İslam Düşüncesinde Felsefe, Kelam ve Tasavvuf Sempozyumu Bildirileri -II-*. 241-259. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *el-Câmi'u's-sahîh*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Öksüz, Yusuf Ziya. "Kutbüddin b. Muhammed İzniki (? - 821 H.) ve Mukaddime-i Kutbüddin". *Prof. M. Tayyib Okıç Armağanı*. 225-249. Ankara, 1978.
- Öngören, Reşat. "Kutbüddin İznikî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/485-486. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Özel, Ahmet. "Alâeddin Ali Esved". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/319. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Sûseveh, Abdülmecid Muhammed İsmail. *Menhecü't-tevfik ve't-tercih beyne muhtelefi'l-hadis ve eseruhu fî'l-fikhi'l-İslâmî*. Dâru'n-Nefâis, ts.
- Taş, Enes. "Kutbüddinzâde İznikî'nin Risâle fî Hikmeti Halki'l-Kamle İsimli Eseri: Küçük Bir Haşerenin Yaratılma Hikmeti Üzerinden İşârî Tefsir Merkezli Bir Ahlak İnşâsı". *Uluslararası 14. ve 15. Yüzyıl İslam Düşüncesinde Felsefe, Kelam ve Tasavvuf Sempozyumu Bildirileri -II-*. 294-309. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Taşköprizâde, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi. *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmaniyye*. Ankara: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar, 944, 1b-164a.
- Taşköprizâde, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi. *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmaniyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 835M.
- Taşköprizâde, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi. *Miftâhü's-sa'âde ve misbâhü's-siyâde fî mevzû'âti'l-ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405.
- Taşköprülüzâde, İsamüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi. *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmaniyye*. çev. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Salih b. Abdülaziz b. Muhammed. Riyad: Dâru's-Selâm, 1999.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Hâşiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/419-422. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Türcan, Zişan. "Osmanlı Dönemi Hadis Şerhlerinin Şerh Literatürü İçindeki Yeri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 143-164.
- Yazıcı, Hüseyin. "Hasan Paşa, Niksârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/338-339. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yıldırım, Selahattin. "Fadlullah b. Hasan et-Tûribiştî'nin el-Müyesser fî Şerhi Mesâbihî's-Sünne Adlı Eserinde Hadis Şerh Metodu". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2021), 312-338.

- Zeynularab, Ali b. Ubeydullah b. Ahmed. *Şerhu'l-Mesâbîh li'l-Îmâm el-Begavî*. ed. Nureddin Tâlib. 7 Cilt. İdâretü's-Sekâfiyyeti'l-İslâmiyye, 2012.
- Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm: kâmusu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, ts.